

Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών

Δημόσια Ιστορία

Διπλωματική Εργασία

«Η μνήμη της κατοχικής Αθήνας στον δημόσιο χώρο»

Δημήτριος Στάμος

ΑΜ : 520149

Επιβλέπων καθηγητής : Μενέλαος Χαραλαμπίδης

Τρίκαλα, Ιούνιος 2024

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/της φοιτητή φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

«Η μνήμη της κατοχικής Αθήνας στον δημόσιο χώρο»

Δημήτριος Στάμος

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής
Μενέλαος Χαραλαμπίδης

Συν-Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
Ελένη Μαμουλάκη

Συν- Επιβλέπων Καθηγητής
Νίκος Βαφέας

Τρίκαλα, Ιούνιος 2024

« Την παρούσα διπλωματική εργασία την αφιερώνω κυρίως στον αδικοχαμένο παππού μου Γεώργιο Τσιμπλή, έναν άνθρωπο που υπήρξε αγωνιστής σε ότι είχε κάνει στην ζωή του, έναν άνθρωπο που υπεραγαπούσαμε όλοι στην οικογένεια , έναν άνθρωπο που μας λείπει, ο αγαπημένος «Αριστερός» μας!

Επίσης θα ήθελα να την αφιερώσω και σε όλους αυτούς τους ανθρώπους που με στήριξαν σε τούτη την δύσκολη περίοδο της ζωής μου, που με βοήθησαν με τον τρόπο τους ώστε να ολοκληρώσω την διπλωματική εργασία. Σας ευχαριστώ όλους! »

Περίληψη

Στόχος αυτής της εργασίας είναι να εντοπιστούν και να παρουσιαστούν «αποσιωπημένες» και «ξεχασμένες» μνήμες που υπάρχουν στο παρόν που διανύουμε και προερχόμενες από το πρόσφατο παρελθόν. Στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Δημόσια Ιστορία», θα προσπαθήσουμε να αποσαφηνίσουμε να περιγράψουμε και να δημιουργήσουμε ερωτήματα σχετικά με το πώς διαχειριζόμαστε ή διαχειρίζονται τις παρελθοντικές μνήμες, σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, ο πολίτης και το κράτος δηλαδή. Το θέμα της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι «η μνήμη της κατοχικής Αθήνας στον δημόσιο χώρο». Η εργασία χωρίζεται σε τρία μέρη και ουσιαστικά πρόκειται για ένα αφήγημα το οποίο ξεκινά χρονολογικά με το πώς έγιναν τα γεγονότα ανά εποχή, ξεκινά από την είσοδο της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και καταλήγει στην Αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης. Στο πρώτο μέρος θα περιγράφουν εν μέρει οι καταστάσεις που προέκυψαν και πως τις βίωσαν ή αντιμετώπισαν οι άνθρωποι κατά την περίοδο της Κατοχής από τους Γερμανούς κατακτητές στην Αθήνα. Στο δεύτερο μέρος θα περιγραφεί η δημιουργία της Αντίστασης μέσα στην Κατοχή, κάποιες αντιστασιακές οργανώσεις, η Απελευθέρωση της Αθήνας, η μνήμη στον δημόσιο χώρο που προέκυψε κ.α. Στο τρίτο μέρος θα περιγραφούν τα αποτελέσματα του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου και η Αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης.

Σε όλα τα μέρη της εργασίας γίνεται ένας συνδυασμός ιστορικού πλαισίου με «μνήμες» που δημιουργήθηκαν, καθώς επίσης μετά το τέλος κάθε εποχής, όπως για παράδειγμα το τέλος της Κατοχής...Να περιγράφεται το πώς διαχειρίστηκε η κεντρική εξουσία και πως αντιλαμβάνεται τις «μνήμες» ο κάθε άνθρωπος στην κοινή συνείδηση και γνώμη γενικότερα, διότι είναι πάρα πολλές οι μνήμες που προέκυψαν ανά περίοδο. Παρότι στο μεγαλύτερο μέρος της εργασίας δίνεται έμφαση στις μνήμες που δημιουργήθηκαν κατά την Αντίσταση, διότι η διαχείριση αυτής της μνήμης είναι σημαντική για πολλούς ανθρώπους μιας και άνθρωποι «αντιστάθηκαν», η επιλογή της Κατοχικής Αθήνας ως χώρος δεν ήταν τυχαία. Από αυτήν την πόλη ξεκίνησαν πολλά, είναι μια πόλη που συντόνιζε και διαμόρφωνε καταστάσεις σε πολλά, είναι μια ιστορική πόλη που υπέμεινε πολλά, όπως επίσης εκτυλίχθηκαν και διαμορφώθηκαν πολλά γεγονότα σε αυτήν τα οποία είχαν και άμεσο αντίκτυπο ή επηρέασαν πολλές καταστάσεις οι οποίες είχαν να κάνουν σχετικά με την «πολιτική» που τηρούνταν και τηρείται σε θέματα μνήμης σε όλη την επικράτεια. Ουσιαστικά η Αθήνα παρότι υπήρξε και συνεχίζει να είναι ένα διοικητικό

κέντρο για πολλά γεγονότα που συνέβησαν στην σύγχρονη κοινωνία, μιας και είναι η πρωτεύουσα της Ελλάδας, , αποτελεί εξίσου και κέντρο της διαμόρφωσης πολλών «μνημών».

Λέξεις – Κλειδιά

Κατοχή, λιμός, Αντίσταση ,Εμφύλιος, Απελευθέρωση, μνήμη, Ελλάδα, χώρος, παρελθόν, πόλεμος, Ιστορία, 1940, Οκτώβριος.

«The Memory of Occupy Athens in the public space»

Dimitrios Stamos

Abstract

The purpose of this work is to identify and present "silenced" and "forgotten" memories in the present we are going through and coming from the recent past. In the context of the Postgraduate Curriculum "Public History", we will try to clarify to describe and raise questions about how we manage or manage past memories, at the individual and collective level, the citizen and the state. The theme of this thesis is "the memory of the occupation Athens in the public space". The work is divided into three parts and is essentially a narrative that begins chronologically with how the events per season took place. It starts from the entrance of Greece into World War II and ends in recognizing the National Resistance. The first part will partially describe the situations that emerged and how people experienced or encountered during the period of occupation by the German conquerors in Athens. The second part will describe the creation of resistance within the Occupation, some organizations, the liberation of Athens, the memory in the public space that emerged. The third part will describe the results of the Greek Civil War and the recognition of the National Resistance.

In all parts of the work there is a combination of a historical framework with "memories" created, as well as after the end of each season, such as the end of the Occupation ... describe how the central power manages and how every human being perceives. in common consciousness in general. The memories that emerged. Although most of the resistance is emphasized for the most part, because managing this memory is important to many people as people have "resisted", the choice of occupation Athens as a space was not accidental. From this city a lot has started, it is a city that coordinated and shaped situations in many, it is a city that endured a lot, there was a lot of it that had a direct impact or influenced many situations that had to do with the "politics" kept and kept in memory issues throughout the territory. In essence, Athens, although it has been and continues to be an administrative center, for many events that occurred in modern society, was also the center of the "memorial" formation.

Keywords

Occupation, famine, resistance, civil, liberation, memory, Greece, space, past , war, history, 1940 , October

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	v
Abstract	vii
Περιεχόμενα.....	ixx
Συντομογραφίες & Ακρωνύμια.....	x
Εισαγωγή.....	1
Ιστορικό Πλαίσιο	4
Η είσοδος της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και οι μετέπειτα συνέπειες	4
Οι προθέσεις της Γερμανίας και της Ιταλίας απέναντι στην Ελλάδα	4
Επίθεση της Ιταλίας στην Ελλάδα και η «βοήθεια» της Γερμανίας	5
Θέση της Αθήνας, παρατηρώντας το ελληνό-αλβανικό μέτωπο	5
Η κατάκτηση της Αθήνας από τους Γερμανούς	6
1. Μνήμες της Κατοχικής Αθήνας	8
1.1 Ιστορικό πλαίσιο.....	8
1.2 Οικονομική κατάρρευση	8
1.3 Η μαύρη αγορά.....	10
1.4 Κοινωνικές επιπτώσεις που επέφερε ο λιμός στην κατοχική Αθήνα	12
1.5 Τρόποι επιβίωσης στον κατοχικό λιμό	15
1.6 Γενικότερο πλαίσιο.....	18
1.7 Αφήγημα κεντρικής εξουσίας για τον κατοχικό λιμό	20
1.8 Κουλτούρα και παρελθόν	21
1.9 Κατασκευάζοντας το παρελθόν.....	22
1.10 Πως κατασκευάζουμε το παρελθόν στο παρόν. Για παράδειγμα οι εθνικές επέτειοι που δεν έγιναν στην Ελλάδα	22
1.11 Η μνήμη στον δημόσιο χώρο και ο άνθρωπος	25
2. Μνήμες από την Αντίσταση.....	27
2.1 Ιστορικό πλαίσιο	27
2.2 Αναζήτηση ταυτότητας.....	27
2.3 ΕΑΜ.....	28
2.4 Η αντιστασιακή οργάνωση ΕΠΟΝ	29
2.4.1 Μνήμη και χώρος.....	31
2.4.2 Το ιστορικό κτίριο της νεανικής οργάνωσης ΕΠΟΝ, σήμερα.....	32
2.5 Η Κατοχή τελείωσε.....	34
2.6 Η δεύτερη μέρα μετά την απελευθέρωση	35
2.7 Κτίριο της απελευθέρωσης	35
2.7.1 Σύνδεση μνήμης σε πραγματικό χρόνο και χώρο	35
2.7.2 Μέγαρο Πάλλη.....	36
2.7.3 Συλλογική μνήμη και δημόσιος χώρος	36
2.7.4 Μια σκέψη... γιατί δεν έγινε μουσείο το Μέγαρο Πάλλη.....	37
2.7.5 Το ιστορικό παρελθόν στην Ελλάδα.....	38
3. Μνήμες από τον Ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο.....	41
3.1 Ιστορικό πλαίσιο.....	41
3.2 Διαχείριση συλλογικής μνήμης μετέπειτα του εμφυλίου πολέμου	41
3.3 Πως καθορίστηκε η μνήμη για την εαμική Αντίσταση	46
3.4 Ο δρόμος... για την Αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης.....	49
Γενικά συμπεράσματα εργασίας	55

Βιβλιογραφία.....	58
Παράρτημα Α: «Φωτογραφίες εποχής»	562

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

ΕΑΜ	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΑΜΝ	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο Νέων
ΕΔΑ	Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά
ΕΛΑΣ	Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
ΕΠΟΝ	Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων
ΕΡΕ	Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΛΕΝ	Λεύτερη Νέα
ΟΚΝΕ	Ομοσπονδία Κομμουνιστικών Νεολαιών Ελλάδας
ΟΠΛΑ	Οργάνωση Προστασίας Λαϊκών Αγωνιστών
ΠΑΣΟΚ	Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα
ΣΕΠΕ	Σοσιαλιστική Επαναστατική Πρωτοπορία Ελλάδας

Εισαγωγή

Στον δημόσιο χώρο η Δημόσια Ιστορία ανακαλύπτει «μνήμες». Ανά περιόδους η Δημόσια Ιστορία αντιμετώπιστηκε από πολλούς ακαδημαϊκούς ιστορικούς με έναν τρόπο κάπως απαξιοτικό. Πιθανόν τα όποια ιστορικά «προϊόντα» δημιουργούνται από αυτήν να αξιολογούνται με πολύ αυστηρά ακαδημαϊκά κριτήρια. Επομένως παρατηρούμε ότι δημιουργείται μια πολυσύνθετη σχέση μεταξύ ακαδημαϊκής και δημόσιας ιστορίας. Αυτού του είδους σύνθετη σχέση μεταξύ τους παρατηρείται ότι παρασύρει και τα όρια που υπάρχουν μεταξύ μνήμης και ταυτότητας του κάθε ανθρώπου. Κατά τον Χόισεν αυτά τα δυο επιστημονικά πεδία της Ιστορίας, αντιπαρατίθενται αδίκως μεταξύ τους. Καθώς η μνήμη του κάθε ανθρώπου οριοθετείτε στρατηγικά στην ακαδημαϊκή Ιστορία, ενώ στην Δημόσια Ιστορία δεν υπάρχουν όρια.¹

Για παράδειγμα από τους ερευνητές της προφορικής ιστορίας, όπου η προφορική ιστορία είναι πεδίο της Δημόσιας Ιστορίας, η μνήμη των ανθρώπων αρχίζει να χρησιμοποιείται ως πηγή, ως τεκμήριο δηλαδή. Αυτό συνέβη για πρώτη φορά στις δεκαετίες που ακολούθησαν μετά την λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Οι ερευνητές άρχισαν να ασχολούνται με τα προφορικά δεδομένα, όπου αυτά υπήρχαν έτσι και αλλιώς σαν «πηγή». Πριν αρχίσουν οι ιστορικοί να δίνουν βάση στις «πηγές», μέσω της αυστηρής ακαδημαϊκής μεθόδου που προτεραιότητα έχουν τα αρχειακά τεκμήρια. Διάφοροι ερευνητές της προφορικής ιστορίας ήδη από την αρχή αυτής της μεθοδολογίας ταλανιζόταν μη τυχόν και η μνήμη παράγει λάθη. Οι επικριτές όμως αυτών τόνιζαν ότι δεν μπορούμε να βασιστούμε σε υλικό που προέρχεται από την προφορική ιστορία καθώς η μνήμη του κάθε ανθρώπου είναι από πάντα αναξιόπιστη. Η μνήμη έχει την ικανότητα να διατηρεί αρκετές πληροφορίες. Αρχικά σε παραπέμπει σε μια συλλογή φυσικών λειτουργιών, μέσω αυτών όπου ο κάθε άνθρωπος δύναται να ενεργοποιεί εντυπώσεις ή να ανέρχονται σε αυτόν διάφορες πληροφορίες από το παρελθόν, όπου με την σειρά του, τις αναπαριστά ως παρελθούσες στην μνήμη του.²

---

¹Χάρης Εξερτζόγλου, *Η Δημόσια Ιστορία. Μια εισαγωγή*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2020, σελ. 25-26.

²Ελενα Μαμουλάκη, «Η διαχείριση της μνήμης και η πόλη. Το παράδειγμα της Βαρκελώνης», στο Σταύρος Σταυρίδης (επιμ.), *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ. 165.

Στόχος αυτής της εργασίας η οποία χωρίζεται σε τρεις ενότητες είναι να περιγραφεί βάσει των πεδίων της Δημόσιας Ιστορίας πως υπάρχει η διαμορφώθηκε η μνήμη της κατοχικής Αθήνας στον δημόσιο χώρο, προσεγγίζοντας και παρουσιάζοντας το θέμα με προτάσεις, ερωτήματα και συγκεκριμένη βιβλιογραφία, όπου κύριος σκοπός είναι να παρουσιαστούν οι όποιες μνήμες προέκυψαν και υπήρχαν με τον πιο εύληπτο τρόπο.

Αν ορίσουμε λοιπόν την μνήμη ως μια ικανότητα, τότε η διαμόρφωση αυτής της ικανότητας διαμορφώνεται στον κάθε άνθρωπο ατομικά. Καθοριστικό ρόλο ως προς την διαμόρφωση αυτής της ικανότητας παίζει το περιβάλλον όπου πορεύεται ή πραγματεύεται ο κάθε άνθρωπος. Επίσης καθοριστικό ρόλο παίζουν και οι σχέσεις που έχει αναπτύξει με άλλους συνανθρώπους του και τα διάφορα γεγονότα που συντέλεσαν κατά την διάρκεια του χρόνου της ζωής του.³

Οπότε παρατηρούμε ότι πρόκειται για μια ατομική-προσωπική μνήμη όπου τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτής, έχουν συνήθως την τάση να εκδηλώνονται από τον κάθε άνθρωπο κυρίως από διάφορα αναμνηστικά που υπάρχουν στον προσωπικό του χώρο του. Για παράδειγμα διάφορα οικογενειακά κειμήλια, φωτογραφίες, άλλα ενθύμια ή ακόμη και σημειώματα που υπάρχουν στα περισσότερα σπίτια, μαρτυρούν συνήθως κάποια γεγονότα που συνέβησαν στο παρελθόν, όπου μέσω της παρουσίας αυτών επανέρχεται ασυναίσθητα άλλοτε σε μικρότερο και άλλοτε σε μεγαλύτερο βαθμό η ερμηνεία του παρελθόντος, όπου στην συνέχεια βάσει αυτών διαμορφώνεται και το παρόν. Τα προσωπικά αναμνηστικά μπορεί να θεωρηθούν ως κάποιου είδους απόδειξη και μέσω αυτής να αποδεικνύεται και για το ποιος πρέπει ή μπορεί να είναι ο καθένας. Πρόκειται για στοιχεία τα οποία συγκροτούν κατά κάποιον τρόπο και την ταυτότητα του κάθε ανθρώπου.⁴

Ο πρωτοπόρος της προφορικής ιστορίας Paul Thompson, υποστήριξε σχετικά με την αξιοπιστία των δεδομένων, ότι όλα είναι προϊόντα που εξυπηρετούν έναν συγκεκριμένο σκοπό. Τα όποια δεδομένα έχουν κατασκευαστεί με συγκεκριμένο τρόπο, αυτά προέρχονται από την κοινωνία γενικότερα, αυτά διαμορφώνονται με συγκεκριμένες προϋποθέσεις, όπου ταυτόχρονα παρουσιάζονται με συγκεκριμένο τρόπο, όπου ερμηνεύουν συγκεκριμένες καταστάσεις ή γεγονότα.⁵

---

³Ο.π., σ. 165.

⁴Ο.π., σ. 165-166.

⁵Lynn Abrams, *Θεωρία Προφορικής Ιστορίας*, Πλέθρον.Αθήνα,2014,σελ:115-116.

Οι ερευνητές της Δημόσιας Ιστορίας διευρύνουν την θεματολογία τους ως προς την μελέτη των τεκμηρίων που ερευνά η Δημόσια Ιστορία. Δεν συμπεριλαμβάνονται σε αυτήν μόνο θέματα κοινωνικών δομών ή πολιτικών γεγονότων. Συμπεριλαμβάνονται για παράδειγμα νέα πεδία της Ιστορίας που προέκυψαν προς μελέτη, όπως : η ιστορία του υλικού πολιτισμού, η ιστορία των νοοτροπιών, η ιστορία του σώματος κ.α. Δεν περιορίζεται η έρευνα τους μόνο στις παραδοσιακές πηγές , όπως τα δημόσια έγγραφα τα οποία είναι αρχειοθετημένα σε δημόσιους φορείς. Δίπλα στα γραπτά κείμενα και προφορικές μαρτυρίες , υπάρχει ένα ευρύτερο φάσμα τεκμηρίων προς διερεύνηση. Όπως ο Τύπος, ο κινηματογράφος, οι θεσμοί , οι εικόνες , ο δημόσιος χώρος κ.α.⁶

Γενικότερα όμως στην Ελλάδα το ερευνητικό ενδιαφέρον των ιστορικών σχετικά με την Δημόσια Ιστορία, τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες στρέφεται στην παρουσίαση μιας διαφορετικής έκφανσης της Ιστορίας ειδικά στον δημόσιο χώρο. Ως προς την ιδεολογική της χρήση. Δηλαδή, οι όποιες αμεροληψίες εντοπίζονται κατά την ανάγνωση των τεκμηρίων , πολλές εντοπίζονται και στον δημόσιο χώρο. Αυτού του είδους τεκμήρια αποσκοπούσαν στο να νομιμοποιηθούν κατά κάποιο τρόπο, όπως οι συγκεκριμένες πολιτικές πρακτικές τους παρόντος, που διακρίνουμε καθημερινά στον δημόσιο χώρο. Παρατηρείται ότι υπάρχει μια κατάχρηση της Ιστορίας, όπου επιλεκτικά επιστρατεύεται προς εργαλειοποίηση των όποιων δεδομένων ή τεκμηρίων, ώστε να καλύψει ή να δικαιώσει συγκεκριμένες πολιτικές ανάγκες ή πρακτικές.⁷

---

⁶PeterBurke, *Αυτοψία, Οι χρήσεις των εικόνων ως ιστορικών μαρτυριών*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2003, σελ. 11.

⁷Χάρης Αθανασιάδης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία, Έθνος και σχολική Ιστορία στην Ελλάδα. 1858-2008*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015, σ. 23-24.

Ιστορικό πλαίσιο

Η είσοδος της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και οι μετέπειτα συνέπειες

Η Ελλάδα μπήκε στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τον Οκτώβριο του 1940, ήδη οι δυνάμεις του Άξονα κατείχαν το μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης. Ενδεικτικά χώρες οι οποίες είχαν κατακτηθεί εκείνη την περίοδο από την ναζιστική Γερμανία, ήταν : η Πολωνία, η Ολλανδία, η Δανία , το Βέλγιο κ.α. Επίσης τότε μια χώρα η οποία ήταν σύμμαχος της ναζιστικής Γερμανίας ήταν η φασιστική Ιταλία, όπου την συγκεκριμένη χρονική στιγμή δεν αριθμούσε στο ενεργητικό της ως στρατιωτική δύναμη αντίστοιχες νίκες και κέρδη σε εδάφη της Ευρώπης, όπως η Γερμανία. Είχε κατακτήσει μόνο την Αλβανία κατά το 1939 και κάποια εδάφη της νότιας Γαλλίας. Αλλά η έντονη επιθυμία του Μουσολίνι στο να αποδείξει ότι αξίζει να είναι ισότιμος σύμμαχος με την ναζιστική Γερμανία, τον οδήγησε στο να αποφασίσει να κηρύξει, έναν κατά κάποιο τρόπο βιαστικό πόλεμο στην Ελλάδα.⁸

Οι προθέσεις της Γερμανίας και της Ιταλίας απέναντι στην Ελλάδα

Η Ελλάδα αρχικά δεν συμπεριλαμβανόταν στον ζωτικό χώρο της Γερμανίας, καθώς η Γερμανία την είχε εντάξει ήδη από τον Μεσοπόλεμο και μετά στην οικονομική της περιφέρεια, όπου η όποια βίαιη ενσωμάτωση της φάνταζε περιττή. Επειδή όμως η Ελλάδα συμπεριλαμβανόταν στον ζωτικό χώρο της Ιταλίας, χώρα η οποία ήταν από τους πιο σημαντικούς σύμμαχους της Γερμανίας και συμπεριλαμβανόταν γενικότερα στα αυτοκρατορικά σχέδια αυτής, την Μεσόγειο δηλαδή, ήδη από το 1911 θεωρούσε την Ελλάδα εμπόδιο για να κατασχίσει την ανατολική Μεσόγειο. Η επίθεση της Ιταλίας στην Ελλάδα, αποδίδεται κατά κάποιον τρόπο και ως ένα αντίβαρο κόντρα στην γερμανική ηγεμονία και ταυτόχρονα την βόρεια και ανατολική Ευρώπη γενικότερα, όπου η Γερμανία πρωτοστατούσε σε κατακτήσεις και νίκες. Ουσιαστικά ο Μουσολίνι έκανε έναν

---

⁸Πολυμέρης Βόγλης, *Η Ελληνική Κοινωνία στην Κατοχή 1941-1944*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2010, σ. 31.

«παράλληλο πόλεμο», βάσει των δικών του αυτοτελών προδιαγραφών. Χωρίς να ξέρει όμως ποια θα είναι η κατάληξη των βλέψεων του.⁹

Επίθεση της Ιταλίας στην Ελλάδα και η «βοήθεια» της Γερμανίας

Αφότου η Ιταλία επιτέθηκε στην Ελλάδα και η Ελλάδα στο μέτωπο την αναχαίτισε, αξιοσημείωτο είναι το πώς μετατράπηκε ο «παράλληλος πόλεμος» σε «υποτελή πόλεμο». Αρχικά η Ιταλία πριν την επίθεση στην Ελλάδα είχε κάποιες αποτυχημένες προσπάθειες κατάκτησης εδαφών τον Ιούνιο του 1940 στην Γαλλία και τον Σεπτέμβριο του 1940 στην βόρεια Αφρική ενάντια στις βρετανικές δυνάμεις. Η μετά της επίθεση στην Ελλάδα και ο αναχαιτισμός από αυτήν τον Οκτώβριο του 1940, «προσκάλεσε» κατά κάποιο τρόπο την Γερμανία ώστε να την βοηθήσει, διότι δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στο «μέτωπο» μόνη της, με αποτέλεσμα η Γερμανία να επιτεθεί στην Ελλάδα και να βοηθήσει ταυτόχρονα την Ιταλία, αλλά να κερδίσει και η ίδια πολλά. Η Γερμανία κατέλαβε την Ελλάδα σχετικά γρήγορα, λόγω της μεγάλης στρατιωτικής δύναμης που ήδη κατείχε και συγκροτούσε αναλογικά με την Ελλάδα. Το αποτέλεσμα μετά την επίθεση της Γερμανίας στην Ελλάδα ήταν να «προσκαλεί» στο τέλος τους Ιταλούς συμμάχους της να συνδιοικήσουν. Σε γενικότερο συμπέρασμα η Ιταλία δεν νικήθηκαν μόνο από τους Έλληνες στο ελληνικό-αλβανικό μέτωπο αλλά νικήθηκε και η υπόληψή της, σχετικά αν είναι ισάξια να είναι σύμμαχος της ισχυρής τότε Γερμανίας. Ασυναίσθητα μετά από αυτό το γεγονός, από την πλευρά της Γερμανίας υποβιβάστηκε ως υποτελής σύμμαχος και αυτό φάνηκε κατά την διάρκεια «συνδιοίκησης» αυτών στην Ελλάδα.¹⁰

Θέση της Αθήνας, παρατηρώντας το ελληνό-αλβανικό μέτωπο

Παρότι στις 28 Οκτωβρίου του 1940, στα ελληνοαλβανικά σύνορα είχαν αρχίσει οι εχθροπραξίες κατά της Ελλάδας από τους Ιταλούς, στην Αθήνα ο πόλεμος για τους Αθηναίους πολίτες φάνταζε ότι ήταν μακριά. Κατά αυτήν την εμπόλεμη κατάσταση Ελλάδας- Ιταλίας, αυτό που βιώθηκε έντονα από τους Αθηναίους ήταν η μαζικότητα κινητοποίηση αυτών, δηλαδή ώστε να βοηθήσουν με όποιον τρόπο μπορούσαν τον αγώνα

⁹Αντώνης Λιάκος, *Ο Ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, Πόλις, Αθήνα, 2019, σ. 193-194.

¹⁰Ο.π., σ. 193-194.

του ελληνικού στρατού στο αλβανικό μέτωπο. Μετά τις πρώτες νίκες του ελληνικού στρατού και την προέλαση αυτού κατά το εσωτερικό της Αλβανίας, επέφερε με κάποιον τρόπο πρωτόγνωρα συναισθήματα στους Αθηναίους, όπως του πατριωτισμού και της γενικότερης εθνικής ανάτασης.¹¹

Η κατάκτηση της Αθήνας από τους Γερμανούς

Βέβαια η παραπάνω ψυχολογική ανάταση μετατράπηκε σε απογοήτευση σχετικά πολύ γρήγορα. Διότι στις 5 Απριλίου του 1941, τα γερμανικά στρατεύματα εισβάλλουν στην Ελλάδα, από τα βορινά σύνορα της. Οι άλλοτε ποτέ, μέχρι πρότινος δηλαδή, πανηγυρισμοί για τις νίκες του ελληνικού στρατού μετατράπηκαν και για τους Αθηναίους, μια παρατεταμένη αναμονή, γεμάτη απογοήτευση και αναμένοντας την εναλλαγή της όποιας ελπίδας διατηρούσαν ώστε να μην πραγματοποιηθεί ποτέ η κατοχή της πόλης από τους Γερμανούς.¹²

Αυτού του είδους ψυχοφθόρα αναμονή έληξε πάλι πολύ σύντομα. Στις 27 Απριλίου του 1941, ο γερμανικός στρατός εισέρχεται στην Αθήνα. Ερχόμενοι από την λεωφόρο Κηφισίας, φτάνουν στην συμβολή αυτής με την λεωφόρο Αλεξάνδρας. Εκεί τα πρώτα στρατιωτικά τμήματα των Γερμανών συνάντησαν την επιτροπή παράδοσης της πόλης να τους περιμένουν. Οι περισσότεροι Αθηναίοι αντιλήφθηκαν ότι η πόλη καταλείφθηκε από τους Γερμανούς στις 08:45 το πρωί όταν στην Ακρόπολη υψώθηκε η σημαία των κατακτητών με τον αγκυλωτό σταυρό. Στους πρώτους μήνες της Κατοχής, παρατηρείται από τους κατοίκους μια προσπάθεια στο να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα πια. Το φθινόπωρο του 1941η κατάσταση είχε φτάσει στο απροχώρητο καθώς εμφανίστηκε ο λιμός στην Αθήνα. Ουσιαστικά πρόκειται για την έναρξη μιας περιόδου όπου πολλά βιολογικά, ηθικά και ψυχολογικά όρια ξεπεράστηκαν για πρώτη φορά σε τέτοια ευρεία και μαζική κλίμακα σε μια κοινωνία.¹³

---

¹¹Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Η Εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2018, σ. 65-66.

¹²Ο.π., σ. 65.

¹³Ο.π., σ. 66.

Γενικότερα οι όποιες «ιστορίες» δημιουργήθηκαν κατά την περίοδο της Κατοχής στην Αθήνα διακρίνονται ως «μεγάλες» και «περίπλοκες». Στους 42 μήνες της Κατοχής δεν παρατηρούμε μόνο το πώς εξελισσόταν ή διαδραματιζόταν διάφορα γεγονότα, αλλά παρατηρούμε επίσης και πολλές αλλαγές και ανατροπές που επέφεραν οι απρόσμενες καταστάσεις που εξελίχθηκαν στην κοινωνική ζωή των τότε ανθρώπων της πόλης. Καταστάσεις οι οποίες προκλήθηκαν και μεταβαλλόταν αναλόγως την περίπτωση από τους κατακτητές. Οι εμπειρίες των τότε κατοίκων υπήρξαν οριακές και αβέβαιες, ενώ διαδραματιζόταν σε ένα συνεχόμενο και μεταβαλλόμενο μοτίβο. Υπήρχε η αβεβαιότητα για την ίδια τους την ζωή, ο χρόνος γενικότερα είχε ανατραπεί και οι όποιες «ιστορίες» διαδραματιζόταν ή γινόταν σε πάρα πολύ γρήγορο χρόνο. Άλλαξαν οι σκέψεις πολλών ως προς την επιβίωση τους, δεδομένου ότι αντιλαμβάνονταν και με άλλους τρόπους τα πράγματα πώς εξελίσσονται στο γενικότερο πλαίσιο της εποχής, δηλαδή υπήρχε μια δύσκολη διαχείριση των καθημερινών τους προβλημάτων, καθώς δεν μπορούσαν να ανατρέψουν και πολλά από αυτά που τους επιβλήθηκαν από τους κατακτητές, με αποτέλεσμα να κλονιστεί η συνείδηση τους και η μνήμη τους, όπου κατά την ενθύμηση πολλών ή εξιστόρηση κάποιων γεγονότων από την Κατοχή, αυτά να «βαραίνουν» πιο πολύ τις σκέψεις τους.¹⁴

---

¹⁴Γιώργος Μαργαρίτης, Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες, Αφιέρωμα : Η Αθήνα της Κατοχής, 25/09/1999, σ. 2. <https://blogs.sch.gr/zoot/files/2014/10/%CE%97-%CE%91%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%9A%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%87%CE%AE%CF%82-7-%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%A1%CE%95%CE%A3.pdf>.

1. Μνήμες της Κατοχικής Αθήνας

1.1 Ιστορικό πλαίσιο

Αρχικά η Ελλάδα την περίοδο της Κατοχής, ήταν μια χώρα όπου η βιομηχανική της ανάπτυξη βρισκόταν σε πολύ χαμηλό βαθμό, γιατί η διοίκηση αυτής ήταν σε μεγάλο βαθμό αναποτελεσματική. Επίσης βρισκόταν γεωγραφικά και εκτός του ζωτικού χώρου (Lebensraum) της ναζιστικής Γερμανίας. Οπότε και η Γερμανία έδινε βάση σε άλλες κατεκτημένες χώρες της που παρήγαν βαριά βιομηχανία. Αυτές διοικούσαν όμως με μια σχετικά άρτια σε επίπεδο οργάνωσης και γενικότερα δημόσιας διοίκησης, βάση της νέας τάξης των πραγμάτων που επέβαλλε το ίδιο σύστημα της Γερμανίας, σχετικά με την εκμετάλλευση της οικονομίας της κάθε κατεχόμενης χώρας της. Στην Ελλάδα άρχισε να εφαρμόζεται μια νέα τακτική, αυτή της οικονομικής λεηλασίας. Όπου αποτέλεσμα αυτής της πρακτικής ήταν να οδηγηθεί μια χώρα σε μια συνεχόμενη αποδιοργάνωση της οικονομίας της. Οι δυνάμεις της κατοχής γενικότερα δεν άσκησαν μόνο φυλακίσεις, βασανιστήρια και μαζικές εκτελέσεις στην ελληνική κοινωνία. Ήδη στην Αθήνα πριν συμβούν όλα αυτά, είχε διαλυθεί η ελληνική οικονομία. Απλά οι Αθηναίοι παρατηρούσαν και βίωναν με πολύ άσχημο τρόπο στην καθημερινότητα τους, τα αποτελέσματα αυτής της πρακτικής. Ανεχόταν κατά κάποιο τρόπο την οικονομική τρομοκρατία που επέβαλαν οι Γερμανοί κατακτητές. Αυτού του είδους η παράμετρος υπήρξε και καθοριστική στην σχέση μεταξύ κατακτητών και κατεκτημένων και η οικονομική ανέχεια ήταν από τους κύριους λόγους που δημιουργήθηκε μέσα σε όλη αυτή την κατάσταση το αντιστασιακό κίνημα στην Αθήνα.¹⁵

1.2 Οικονομική κατάρρευση

Ας λάβουμε υπόψη κάποιους παράγοντες που συνετέλεσαν στην οικονομική κατάρρευση της πόλης και όχι μόνο. Σε πρώτη φάση προκλήθηκε ένας «πανικός» στην αγορά της Αθήνας, ως προς την επάρκεια των αγαθών που θα μπορούσαν να διαθέτουν πριν καν έρθουν οι κατακτητές. Δημιουργήθηκε μια πρωτοφανή αγοραστική κίνηση, όπου οι κερδοσκόποι προέβαιναν σε όποιου είδους «άνομη» πρακτική ώστε να πλουτίσουν. Η

---

¹⁵Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Η Εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2018, σ. 66-68.

κατάσταση όμως χειροτέρευσε όταν εισέβαλαν τα γερμανικά στρατεύματα στην Αθήνα. Εκδηλώθηκαν κάθε είδους λεηλασίες από τους κατακτητές σε κάθε είδους απόθεμα. Έγινε επίταξη ή «εξαγορά» πολλών παραγωγικών μονάδων όπου ενδιέφεραν την πολεμική βιομηχανία της Γερμανίας.¹⁶

Ας δώσουμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ώστε να κατανοηθεί πιο εύκολα η κατάσταση που επικρατούσε. Γεγονός αποτέλεσε το πως μόλις δέκα μέρες μετά την εισβολή των γερμανικών δυνάμεων, ο τότε υπουργός Επισιτισμού Πολύζος ανακοίνωσε πως η κάθε μερίδα του ψωμιού θα μειωθεί ανά κάτοικο από τα 100 στα 80 δράμια. Χαρακτηριστικό επίσης ήταν το πως ο ίδιος έκανε εκκλήσεις προς στους κατοίκους να είναι φειδωλοί σχετικά με την κατανάλωση των τροφίμων, καθώς υπήρχε πρόβλημα με το εφοδιασμό υπό θαλασσή, διότι οι Άγγλοι μας είχαν αποκλείσει. Ενώ πρόσθεσε επιπλέον ότι άλλος λόγος που συντέλεσε στο να επικρατεί αυτή η κατάσταση ήταν το ότι υπήρχε και έλλειψη στις συγκοινωνίες στο εσωτερικό της χώρας. Καθώς είχε καταστραφεί από τον πόλεμο μεγάλο μέρος του οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου.¹⁷

Άλλοι λόγοι που συνετέλεσαν στο να επέλθει πιο γρήγορα ο λιμός ήταν μεν αρχικά ο θαλάσσιος αποκλεισμός ολόκληρης της ηπειρωτικής Ευρώπης, συμπεριλαμβανόμενης και της Ελλάδας με αποτέλεσμα να στερείται της δυνατότητας στο να εισαχθούν τρόφιμα και προμήθειες στην χώρα. Αλλά και η επίταξη των μέσων μεταφοράς, έπαιξε σημαντικό ρόλο ως προς την αποδιοργάνωση της όλης κατάστασης. Υπήρχαν τεράστιες ελλείψεις στα καύσιμα που δυσχέραιναν την κατάσταση ακόμη περισσότερο, δεδομένου ότι προκλήθηκαν φθορές ή ζημιές στο σιδηροδρομικό και οδικό δίκτυο της χώρας από τον πόλεμο, η κατάσταση έγινε απελπιστική. Επιπλέον ολόκληρη η χώρα κατακερματίστηκε διοικητικά από τριπλή κατοχή. Την γερμανική, ιταλική και βουλγαρική, όπου ουσιαστικά απέκοπτε την επικοινωνία αστικών κέντρων με την αγροτική ενδοχώρα, υπήρχε επίσης μια πλήρης αποδιοργάνωση των κρατικών μηχανισμών, όπου δεν μπορούσε να συγκεντρωθεί και η αγροτική παραγωγή. Αυτοί ήταν από τους βασικότερους λόγους που εκδηλώθηκε ο λιμός τον χειμώνα 1941-1942 στην Αθήνα.¹⁸

---

¹⁶Ο.π., σ. 66.

¹⁷Ο.π., σ.66-67.

¹⁸Ο.π., σ. 67-68.

1.3 Η μαύρη αγορά

Οι κατακτητές επιδείνωναν την κατάσταση ακόμη περισσότερο καθώς δεν έβρισκαν λύση για το επισιτιστικό πρόβλημα που είχε προκύψει στην χώρα γενικότερα. Ακόμη εντονότερο γινόταν και εντεινόταν αυτό το πρόβλημα, καθώς επικρατούσε μια «διάσταση» μια ασυμφωνία μεταξύ των στρατιωτικών και πολιτικών υπηρεσιών του Γ' Ράιχ. Η ελληνική οικονομία είχε ήδη καταρρεύσει. Οι μηχανισμοί της αγοράς τέθηκαν εκτός ελέγχου καθώς επιφορτίστηκαν. Η ευθύνη για αυτήν την κατάσταση που προέκυψε αποδίδεται στο γεγονός ότι υπήρχε ένα διοικητικό χάος υπό το βάρος της στρατιωτικής κατοχής. Η χαριστική βολή στην οικονομία της χώρας δόθηκε από τους ίδιους τους κατακτητές, όταν επέβαλαν υπέρογκα έξοδα κατοχής εις βάρος της Ελλάδας, των πολιτών της. Σύμφωνα με τους Γερμανούς αξιωματούχους, τα έξοδα της κατοχής ήταν ένας από τους βασικούς λόγους που δημιούργησαν στην χώρα πληθωριστικές πιέσεις. Καθώς επίσης και η καμπή της ντόπιας βιομηχανικής παραγωγής. Αυτή η καμπή επήλθε διότι οι όποιες πρώτες ύλες της βιομηχανικής παραγωγής από την Ελλάδα μεταφερόταν στην Γερμανία. Η βιοτεχνική και βιομηχανική παραγωγή υπέστη κάποιους είδους καθίζηση. Οι τιμές των περισσότερων τροφίμων και γενικότερα προϊόντων εκτοξεύτηκαν σε πρωτόγνωρα για την εποχή επίπεδα, όπου ταυτόχρονα συμπαρέσυραν και τις τιμές των αγροτικών προϊόντων. Υπήρχε μια αδυναμία του κράτους να εγγυηθεί ή να εξασφαλίσει την σωστή λειτουργία των μηχανισμών της αγοράς, οι απανωτές πληθωριστικές πιέσεις και οι διαφοροποιήσεις των τιμών μεταξύ γεωργικών περιοχών και μεγάλων αστικών κέντρων, δεδομένου και του διοικητικού κατακερματισμού της χώρας, το έδαφος έγινε πρόσφορο στο να μην γίνονται οι συναλλαγές «νόμιμα» ή όπως το επίτασσε η αγορά μέχρι πρότινος. Η μαύρη αγορά δημιουργήθηκε λόγω της ζημιάς που υπέστη η ελληνική οικονομία από την γερμανική κυρίως στρατιωτική κατοχή.¹⁹

Ως μαύρη αγορά μπορούμε να ορίσουμε ένα σύστημα που αποτελείται από προσφορά και ζήτηση, αλλά δεν ελέγχεται από τις επίσημες κρατικές αρχές ή τον παρεμβατισμό, όπου καταλήγει αυτό το σύστημα δίχως ελέγχους να καθορίζει τις τιμές, ως «ελεύθερη αγορά» πια σε πολλά είδη. Επομένως είναι αυτού του είδους αγορά όπου το Υπουργείο Οικονομικών, η κυβέρνηση γενικότερα ή οι τράπεζες δεν έχουν ρυθμιστικό ρόλο, ούτε

---

¹⁹ Ο.π., σ. 68-70.

καθορίζουν την λειτουργία της. Αλλά αντικαθίσταται όλο αυτό από ιδιώτες, οι οποίοι καταπατούν τους θεσμούς σύμφωνα με τους δικούς τους κανόνες. Οι πρώτες διαφορές στην αγορά, αρνητικές μόνο, φάνηκαν καθώς εισήλθαν τα γερμανικά στρατεύματα στην Αθήνα. Χαρακτηριστικά από τον Μάιο του 1941, καταγράφονται στον Τύπο διάφορες αναφορές για κερδοσκοπία σε πολλά τρόφιμα. Δεν εκμεταλλεύτηκαν όμως αυτού του είδους κατάσταση μόνο οι εγχώριοι παραγωγοί, ώστε δεδομένου των συνθηκών που έσπευσαν να πλουτίσουν. Αλλά τα στρατεύματα της κατοχής ήταν ο κύριος παράγοντας, σύμφωνα με την στάση που τηρούσε. Απολάμβαναν το καθεστώς ασυλίας ως κατακτητές όπου Γερμανοί και Ιταλοί, είτε αξιωματικοί, είτε στρατιώτες στράφηκαν στην μαύρη αγορά ώστε να επωφεληθούν σε κέρδη και οι ίδιοι.²⁰

Παρότι οι κρατικοί μηχανισμοί δημιούργησαν την μαύρη αγορά, αυτοί που την καθιέρωσαν ήταν αυτοί οι άνθρωποι που εκμεταλλεύτηκαν είτε την επαγγελματική τους ιδιότητα, είτε τις επαφές τους ή γνωριμίες τους με τις κατοχικές δυνάμεις ή την διορισμένη κυβέρνηση της Κατοχής. Αυτοί είχαν το πλεονέκτημα ώστε έτσι να μπορούν να προμηθεύονται μεγαλύτερες ποσότητες αγαθών λόγω των γνωριμιών τους με τα δίκτυα διακίνησης. Χαρακτηριστικά μεσίτες, έμποροι, δικηγόροι και βιομήχανοι αξιοποίησαν τις προσωπικές τους γνωριμίες και συγκέντρωναν μεγάλες ποσότητες αγαθών σε χώρους αποθήκευσης ώστε να τα πουλήσουν σε πολύ υψηλές τιμές στην μαύρη αγορά.²¹

Επιπροσθέτως σε αυτού του είδους «παράνομά» δίκτυα συμμετείχαν και ενεπλάκησαν διάφοροι μικροκαταστηματάρχες, εργάτες, διάφοροι υπάλληλοι κ.α. Απλά οι απολαβές τους από την μαύρη αγορά ήταν πολύ μικρότερες από ότι κατείχαν οι προνομιούχοι. Στην κατοχική Αθήνα καθώς επικρατούσαν αυτού του είδους πρακτικές και συνθήκες, η συσσώρευση των αγαθών έμοιαζε σαν κάποιου είδους «επένδυση» σε χρήματα. Χρήμα το οποίο καθημερινά έχανε την αξία του. Κύριο γνώρισμα της κερδοσκοπίας στην μαύρη αγορά υπήρξαν τα είδη πρώτης ανάγκης και διάφορα προϊόντα διατροφής. Από την άλλη πλευρά όμως, από τα μέτωπα του πολέμου, οι εξελίξεις αυτών ανέτρεψαν τις βλέψεις των μαυραγοριτών. Για παράδειγμα τον Νοέμβριο του 1942, καθώς οι βρετανικοί σύμμαχοι της Ελλάδας επέβησαν στο Μαρόκο, σε συνδυασμό δε με την υποχώρηση των Γερμανών

---

²⁰ Ο.π., σ.70-72.

²¹ Ο.π., σ.72-73.

από την Αίγυπτο, προκλήθηκε στην Αθήνα μια ιδιόμορφη κατάσταση. Καθώς προέλασαν λοιπόν οι σύμμαχοι, γεννήθηκαν και οι προσδοκίες στο ότι ο πόλεμος θα λήξει σύντομα. Οπότε οι προμηθευτές έπρεπε να διοχετεύσουν στην μαύρη αγορά όσο πιο σύντομα γίνεται, ώστε να μην χαθεί η εγγύτητα αυτών, δεδομένου ότι οι «τιμές» ήταν ίδιες επί της στρατιωτικής κατοχής. Φοβήθηκαν ότι μια πιθανή νίκη των συμμάχων θα επέφερε στην αγορά της Αθήνας πολλά προϊόντα, λόγω της διάνοιξης των «διοδίων» από το εξωτερικό. Καθώς εμφανίστηκε όμως η μαύρη αγορά οι αντιλήψεις και η καθημερινότητα άλλαξε. Επίσης η μαύρη αγορά πήρε πολιτικές διαστάσεις. Οι Αθηναίοι διέκριναν ποιοι εμπλεκόταν σε όλο το σύστημα και με τον τρόπο που λειτουργούσαν, οπότε δημιούργησε και κοινωνικό ρήγμα μεταξύ των κατοίκων.²²

Το ρήγμα αυτό απέκτησε κάποιου είδους πολιτικό υπόβαθρο, καθώς κάποιοι πλούτισαν στην Κατοχή, με τις κατοχικές κυβερνήσεις να προσπαθούν να διατηρήσουν τις περιουσίες που απέκτησαν, απέναντι στους δοκιμασμένους κατοίκους της πόλης, οπότε επήλθε και κάποιου είδους αντιπαράθεση και η αντίσταση άρχισε να οργανώνεται σιγά σιγά. Τέλος εντύπωση προκαλεί το γεγονός πως κάποιοι Αθηναίοι εξοικειώθηκαν τόσο εύκολα με τις παράνομες συναλλαγές. Διότι οι απλοί κάτοικοι μπορεί να προσαρμόστηκαν μεν πολύ γρήγορα σε μια άλλη καθημερινότητα, αυτή του λιμού, με το κράτος να είναι απόν. Αλλά δεδομένης της κατάστασης στην προσπάθεια τους να επιβιώσουν κάποιοι άνθρωποι να επιδίδονται δε σε παραβατικές συμπεριφορές. Γενικότερα όμως επαναπροσδιορίστηκαν οι έννοιες το τι είναι νόμιμο και το τι παράνομο. Στο να επιβιώσει κάποιους έπρεπε να «βγει» από την νομιμότητα, διότι με την τήρηση της νομιμότητας δεν θα επιβίωνε.²³

1.4 Κοινωνικές επιπτώσεις που επέφερε ο λιμός στην κατοχική Αθήνα

Η μαύρη αγορά, οι ελλείψεις στα τρόφιμα, ο πληθωρισμός, τα ανύπαρκτα μεταφορικά μέσα, οι ουρές για την διανομή των αγαθών, οι εξαντλητικές πεζοπορίες για την εύρεση προϊόντων προς κατανάλωση και πώληση, όλα αυτά απάρτιζαν την καθημερινότητα των

---

²²Ο.π., σ. 74-75.

²³Ο.π., σ. 75.

ανθρώπων στην κατοχική Αθήνα. Για όλα αυτά τα δεινά οφειλόταν κυρίως η αποδιοργάνωση των κρατικών μηχανισμών και οι όποιοι άτυποι κανόνες επιβίωσης ρύθμιζαν την τότε ζωή τους. Η επισιτιστική κρίση δημιούργησε ένα πολύ βεβαρημένο περιβάλλον στην πρωτεύουσα. Δεδομένου ότι τα οχήματα είχαν επιταχθεί από τους κατακτητές, αυτό επέφερε τεράστιες ελλείψεις στα καύσιμα όπου δυσκόλευε την ζωή των Αθηναίων σε απλά και καθημερινά πράγματα. Οπότε αναγκάζονταν να διανύουν τεράστιες αποστάσεις με τα πόδια. Με όλες αυτές τις δυσκολίες, την ψυχολογική και σωματική καταπόνηση, η ζωή στην κατεχόμενη Αθήνα φάνταζε αρκετά δύσκολη. Επίσης ίσχυαν και απαγορεύσεις στην κυκλοφορία της πόλης, οπότε κυκλοφορούσαν και σε συγκεκριμένους χρόνους, με αποτέλεσμα μέρα με την μέρα η καθημερινότητα του μέσου Αθηναίου να γίνεται όλο και πιο δύσκολη. Όλο το πρόγραμμα του μέσου Αθηναίου έπρεπε να προσαρμοστεί με το κατοχικό ωράριο. Λόγω των ελλείψεων στην αγορά, πολλές επιχειρήσεις, εργοστάσια, εμπορικά καταστήματα κ.α. ανέστειλαν την λειτουργία τους. Αυτό είχε άμεσο αντίκρισμα και στην εργασία τους, καθώς κάποιοι απολύονταν και κάποιοι υποαπασχολούνταν.²⁴

Πράγματα που είχαν πιο πριν δεδομένα, πλέον ήταν δύσκολο να αποκτηθούν. Σημαντικό μειονέκτημα αποτελούσε και όσον αφορά την ενημέρωσή τους. Η Αθήνα πριν την Κατοχή είχε ως μέσο ενημέρωσης τον Τύπο και το ραδιόφωνο, αλλά τα κλειστά ραδιόφωνα και οι λογοκριμένες πλέον εφημερίδες τους στερούσαν την δυνατότητα να ενημερώνονται με ζωτικής σημασίας πληροφορίες, όπως οι πολεμικές εξελίξεις στο μέτωπο. Αλλά τον χειμώνα του 1941-1942, αυτό που συγκλόνισε τους Αθηναίους ήταν όταν βλέπανε τους νεκρούς στους δρόμους της πόλης. Ήταν άνθρωποι που πέθαιναν από την πείνα. Πιθανότατα να σκεφτόταν ότι μπορεί και αυτοί που αντικρίζουν αυτού του είδους θέαμα να βρεθούν στην θέση αυτών, δηλαδή των νεκρών. Λιμοκτονούσαν καθημερινά χιλιάδες άνθρωποι. Στόχος των μεσαίων και λαϊκών στρωμάτων ήταν να βρουν τροφή ώστε να αποκτήσουν ενέργεια για να μπορέσουν την επόμενη μέρα να ξαναψάξουν. Για παράδειγμα στις ανατολικές συνοικίες της Αθήνας όπως στην Καισαριανή ο κίνδυνος να πεθάνει από ασυτία κάποιος ήταν πιο άμεσος. Καθώς ήδη πριν την Κατοχή στην περιοχή

---

²⁴ Ο.π., σ. 75-77.

είχαν σημαντικό πρόβλημα επιβίωσης. Η κατάσταση αν και ήδη επιβαρυνόμενη μετά την κατάληψη των γερμανικών στρατευμάτων επιδεινώθηκε.²⁵

Το καλοκαίρι του 1941, άρχισαν να καταγράφονται οι πρώτοι νεκροί από υποσιτισμό στις δυτικές συνοικίες. Ενώ από τον Νοέμβριο του 1941, το επισιτιστικό πρόβλημα επιδεινώθηκε με την έναρξη των μαθητικών και παιδικών συσσιτίων. Ενδεικτικά μεταξύ Νοεμβρίου του 1941 και Απριλίου 1942, πέθαναν από την πείνα, συνολικά 566 άτομα. Ο υποσιτισμός όμως επιβάρυνε και αλλά νοσήματα όπως την πνευμονία, φυματίωση, βρογχίτιδα κ.α. Δηλαδή προέρχονταν νεκροί και από αυτές τις ασθένειες όχι μόνο από τον λιμό. Ο λιμός χτύπησε κυρίως συνοικίες που είχαν προσφυγικά παραπήγματα. Η περίοδος όπου εκδηλώθηκε ο λιμός έθεσε σε πολύ σκληρή δοκιμασία την κοινωνική συνοχή. Με την «απειλή» του θανάτου, οδηγούσε τον κόσμο σε περίεργες ψυχικές στάσεις. Παρότι κινητοποιήθηκαν τα φιλικά και συγγενικά τους δίκτυα, από ένα σημείο και μετά στο πώς να αντιμετωπίσει κανείς τον λιμό, γινόταν προσωπική υπόθεση. Σύμφωνα με μελέτες ο λιμός του χειμώνα 1941-1942, στοίχισε την ζωή σε 40-45.000 ανθρώπους.²⁶

Οι άνθρωποι πέθαιναν αβοήθητοι στους δρόμους με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί τεράστιο συλλογικό τραύμα στους κατοίκους της Αθήνας. Σε κάποιες των περιπτώσεων όταν αυτό συνέβαινε στις οικογένειες τους, πολλοί δεν δηλώνανε τον θάνατο στις αρμόδιες αρχές ώστε να μην χαθεί το δελτίο σίτισης του νεκρού. Επίσης πέρα από την απώλεια του συγγενικού προσώπου το τραύμα διογκωνόταν καθώς δίχως τις θρησκευτικές τελετουργίες του κάθε νεκρού, όλη αυτή η διαδικασία επιβάρυνε την ψυχολογία των ανθρώπων. Αυτό όμως δεν ήταν το κυρίαρχο συναίσθημα, το πιο ισχυρό ήταν η αίσθηση του πανικού που επικρατούσε στους ανθρώπους όταν εμφάνιζαν συμπτώματα αστίας γιατί ήξεραν που θα καταλήξουν, στον θάνατο.²⁷

---

²⁵Ο.π., σ. 76-79.

²⁶Ο.π., σ. 78-79.

²⁷Ο.π., σ. 79-82.

1.5 Τρόποι επιβίωσης στον κατοχικό λιμό

Εφόσον το κράτος δεν μπορούσε να προστατέψει τους πολίτες, λόγω των εξουθενωτικών όρων που έθετε οι μαύρη αγορά, αναζητήθηκαν από τους ανθρώπους τρόποι ώστε να επιβιώσουν. Όπως η αυτοοργάνωση τους. Αυτού του είδους αυτενέργεια των κατοίκων της πρωτεύουσας εκδηλώθηκε με δυο τρόπους. Ο πρώτος ήταν να οργανώσουν μαζικά ταξίδια στην επαρχία και ο δεύτερος να δημιουργήσουν μετά προμηθευτικούς συνεταιρισμούς. Αυτή η έντονη κινητικότητα των Αθηναίων λειτούργησε ως μια από τις βασικές στρατηγικές ως προς την επιβίωση τους ειδικά τους μήνες του λιμού. Με την ατομική πρωτοβουλία οι ποσότητες τροφίμων που εισέρρεαν στην πόλη κάλυπταν σε μεγάλο ποσοστό τις διατροφικές ανάγκες της. Γιατί η καθημερινή αναζήτηση εύρεση τροφής δημιουργούσε νέες διαδρομές, εύρεση νέων πρακτικών και συναναστροφή με νέα πρόσωπα. Ουσιαστικά ψάχνανε να βρουν τρόπους το πως θα έρθει η παραγωγή των προϊόντων από την ύπαιθρο στην πόλη.²⁸

Επίσης υπήρχε διαφοροποίηση στις τιμές των προϊόντων. Άλλες τιμές υπήρχαν στα αστικά κέντρα και άλλες στην επαρχία. Στην Καισαριανή για παράδειγμα που ήδη οι κάτοικοι ενασχολούνταν από τον Μεσοπόλεμο με το εμπόριο, δημιουργήθηκαν πολλές εστίες αγοραπωλησίας τροφίμων. Οι διάφοροι πλανόδιοι έμποροι που υπήρχαν στην περιοχή, παρότι ήταν δικτυωμένοι από πριν με προμηθευτές, εξασφάλιζαν προϊόντα τα οποία μεταπωλούσαν μετά σε υπαίθριους πάγκους ή σε σπίτια. Επίσης υπήρχαν και άλλοι τρόποι όπου τροφοδοτούταν οι πωλητές, αρκετοί απασχολούνταν στο λιμάνι του Πειραιά ή σε διάφορες από τους κατακτητές επιταγμένες παραγωγικές μονάδες. Εξασφάλιζαν διατροφικό απόθεμα καθώς είχαν πρόσβαση σε τέτοιου είδους μονάδες, σε πολλές των περιπτώσεων και μέσω τη κλοπής αγαθών. Παρόλα αυτά, αυτού του είδους μικρές τοπικές αγορές, προσέφεραν πολλά στους κατοίκους που προσπαθούσαν να επιβιώσουν.²⁹

Για αρκετούς κατοίκους των ανατολικών συνοικιών που κάνανε τέτοιου είδους ενέργειες δεν τους συγκατέλεγαν στην κατηγορία των μαυραγοριτών καθώς συντελούσαν στην επιβίωση τους και διακινδύνευαν και οι ίδιοι την ζωή τους, κάνοντας παράνομα και

---

²⁸Ο.π., σ.83.

²⁹Ο.π., σ. 83-84.

επικίνδυνα ταξίδια στην επαρχία. Οι όποιες όμως στρατηγικές επιβίωσης δεν περιορίστηκαν μόνο στους μικρό-εμπόρους, την περίοδο της Κατοχής ιδρύθηκαν πάρα πολλοί προμηθευτικοί συνεταιρισμοί. Όπου για τα μέλη τους το κόστος ήταν μικρότερο και διοργάνωναν επίσης διάφορα συσσίτια. Για τον λόγο αυτό, ότι στα μέλη τους οι προμηθευτικοί συνεταιρισμοί είχαν χαμηλότερες τιμές, περιόρισε ως ένα βαθμό και τους κατοίκους στο να απευθύνονται στην μαύρη αγορά, όπου οι τιμές ήταν πολύ υψηλές. Παρότι με αυτές τις στρατηγικές επιβίωσης, μέσα σε όλο αυτό το δίκτυο, δηλαδή εμπλεκόταν σε κάποιες των περιπτώσεων και η μαύρη αγορά, αυτό το δίκτυο λειτούργησε ανταγωνιστικά προς αυτήν ώστε να απελευθερωθούν τρόφιμα τα οποία έλεγχε η μαύρη αγορά. Οι μαυραγορίτες με τον τρόπο τους προκαλούσαν κάποιου είδους «τεχνητή» άνοδο των τιμών. Όπου συσώρευαν και έκρυβαν τα προϊόντα, οι προμηθευτικοί συνεταιρισμοί ή οι αντιπρόσωποι των διάφορων συλλογικών κινητοποιήσεων, οι τιμές που καθοριζόταν από αυτούς σχετικά με των προϊόντων που διοχέτευαν στην αγορά ήταν κατώτερες από αυτές των μαυραγοριτών. Αξιοσημείωτο είναι πως μετά την άφιξη των μικρασιατικών προσφύγων στις ανατολικές συνοικίες, το επισιτιστικό πρόβλημα που επικρατούσε στην πρωτεύουσα έγινε ακόμη πιο αισθητό.³⁰

Οι περισσότερες προσφυγικές οικογένειες εμφάνιζαν οικονομικά προβλήματα. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός, ότι κατά την περίοδο του λιμού πουλούσαν την περιουσία τους στην μαύρη αγορά ώστε να εξασφαλίσουν την καθημερινή τους τροφή. Δεδομένου ότι δεν ήταν δικτυωμένοι στην υπόλοιπη Ελλάδα ώστε να ανευρίσκουν τροφή, οι περισσότεροι πρόσφυγες απασχολούνταν σε επιταγμένες βιομηχανικές μονάδες παραγωγής από τους κατακτητές. Η ίδια τους η εργασία αποτελούσε το μόνο πάγιο κεφάλαιο τους. Η εργασία τους ως μικροπωλητές τους εξασφάλιζε κατά κάποιο τρόπο την επιβίωση τους. Ήδη από τον Μεσοπόλεμο, οι πρόσφυγες είχαν μάθει το πώς να συμπεριφέρονται ανά δύσκολη συνθήκη που επικρατούσε. Χαρακτηριστικό είναι πως οι κάτοικοι των ανατολικών προαστίων, πολλοί και πρόσφυγες, την περίοδο της Κατοχής εργάστηκαν στα ναυπηγεία Βασιλειάδη, στο λιμάνι του Πειραιά κ.α. Οι πληθωριστικές πιέσεις, και γενικότερα η κατάρρευση της εγχέρημα της οικονομίας, σε συνδυασμό δε με την έλλειψη τροφής, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στο πως διαμορφωνόταν η παραγωγική διαδικασία. Για παράδειγμα στο να πηγαίνουν στις δουλείες τους οι εργαζόμενοι, οι

---

³⁰Ο.π., σ. 85-86.

επιχειρήσεις που είχαν επιταχθεί, παρείχαν σε αυτούς κάποιου είδους αμοιβή, που δεν είχε όμως και μεγάλη αξία το χρήμα εκείνη την περίοδο, αλλά διοργάνωναν και συσσίτια μέσα στις επιχειρήσεις. Είχε αλλάξει δηλαδή ο τρόπος που αντιλαμβάνονταν κάποιος την εργασία. Καμία σχέση με το πώς θα έπρεπε να είναι η εργασία που αμείβεσαι με χρήματα, όπως πριν, να σου δίνει την δυνατότητα δηλαδή να αγοράσεις αγαθά με τα χρήματα σου. Δεδομένου των συνθηκών αυτό φάνταζε ακατόρθωτο να επιτευχθεί.³¹

Συνολικά τα επαγγέλματα που ήταν κοντά στην αγορά φάνταζαν ιδανικά ως προς την επιβίωση των ανθρώπων, σε σχέση με τα επαγγέλματα που προϋπήρχαν, όπως το να δουλεύεις σε κάποιο Υπουργείο ή τράπεζα, να χάνει την αίγλη τους ως επάγγελμα, διότι την περίοδο της Κατοχής τα χρήματα δεν είχαν αξία. Με αυτών τον τρόπο όμως, την απασχόληση των προσφύγων στις επιχειρήσεις που προαναφέραμε, μειώθηκαν μεν οι ανθρώπινες απώλειες λόγω του λιμού, αλλά «ελάφρυνε» ταυτόχρονα δε και το «κόστος» που θα είχε ο καθένας εργαζόμενος αν εργαζόταν σε κάποια δημόσια υπηρεσία. Δηλαδή ευνοούσε θετικά την εισοδηματική πολιτική της κυβέρνησης που είχε οριστεί κατά την Κατοχή.³²

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι πολλές φορές οι κλοπές υλικών από εργαζόμενους σε επιταγμένες παραγωγικές μονάδες, κάποιες φορές λάμβανε μεγάλες διαστάσεις στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Για παράδειγμα υπήρξαν προϊόντα που κλάπηκαν, ενώ συντηρούσαν ένα ολόκληρο δίκτυο παραγωγής. Αλλά η εργασία κάποιων εκεί αποτελούσε και ως ένα επιπλέον προνομίων τους, όπου με την «κλοπή» υλικών και μεταπουλώντας τα να μπορούν να επιβιώνουν όσο περισσότερο μπορούν στην εποχή της Κατοχής. Αυτό όμως το γεγονός οι κλοπές υλικών από επιταγμένα εργοστάσια, δημιούργησαν και μια ιδιόρρυθμη σχέση μεταξύ Ελλήνων εργατών και Γερμανών στρατιωτών στην καθημερινότητα τους. Που άλλοτε οι σχέσεις τους διακρινόταν σε «συνεργατικό» επίπεδο, ενώ άλλοτε σε «εχθρικό» και «καταδιωκτικό».³³

---

³¹Ο.π., σ. 87-88.

³²Ο.π., σ.89-90.

³³ Ο.π., σ. 90-91.

1.6 Γενικότερο πλαίσιο

Γενικότερα στην τετραετία της Κατοχής που ακολούθησε, οι Αθηναίοι βίωσαν μια σειρά πρωτοφανών κακουχιών με διάφορες στερήσεις, αλλά συνάμα και με μεγάλη αγωνιστική έξαρση ενάντια στον κατακτητή. Σε κάποιες των περιπτώσεων η αγωνιστική δράση των «κατακτημένων» δεν ήταν και τόσο συλλογική όσο προβάλλεται στην «επίσημη» μνήμη. Στο εσωτερικό της πόλης υπήρχαν και οι «άλλοι», όπως οι τοκογλύφοι, οι μαυραγορίτες, οι δωσίλογοι και οι συνεργάτες των κατακτητών. Αυτοί κατά κάποιον τρόπο απηχούσαν μια «σκοτεινή» πλευρά της πραγματικότητας τότε. Αυτού του είδους πλευρά δεν προβάλλεται ιδιαίτερος από την κεντρική εξουσία, ούτε «διαφημίζεται» στον μέγιστο βαθμό, διότι πολλοί από αυτούς μετά το τέλος της Κατοχής και της μεταπολεμικής περιόδου γενικότερα, στελέχωσαν το καθεστώς που ακολούθησε. Η Αθήνα τότε υπήρξε μια πόλη, από τις λίγες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, όπου αντιπαρατέθηκε στον κατακτητή με πείσμα. Σε αυτήν την πόλη γράφτηκαν ένδοξες και πικρές σελίδες στην ιστορία της «μνήμης» της πόλης.³⁴

Η Καθημερινότητα του μέσου Αθηναίου την περίοδο της Κατοχής, δεν φαινόταν όμως και τόσο «ηρωική», καθώς οι περισσότεροι προσπαθούσαν να επιζήσουν εν μέσω μιας οικονομικής και κοινωνικής ζωής η οποία είχε ξεφύγει από την όποια «κανονικότητα» είχε πριν την Κατοχή. Για παράδειγμα το να εξασφαλίσει κάποιος το ημερήσιο γεύμα του και ειδικότερα σε αυτούς που δεν είχαν μόνιμη δουλειά, η όλη διαδικασία φάνταζε μια ατελείωτη περιπέτεια. Η ανεύρεσή κάποιου συσσιτίου κοντά ώστε να εξασφαλιστεί το γεύμα του δεν ήταν εύκολη. Οι περισσότεροι άνθρωποι κυκλοφορούσαν με ένα τενεκεδάκι στο χέρι, όπου πολλές φορές στην διαδρομή τους βρισκόταν αντιμέτωποι είτε με μπλόκα, είτε παρατηρούσαν γύρω τους τις θηριωδίες των κατακτητών, βλέποντας κρεμασμένους συμπολίτες τους, προς παραδειγματισμό σε αυτούς, ή σε άλλα σημεία της

---

³⁴Θοδωρής Αντωνόπουλος, *Η Αθήνα στα χρόνια της κατοχής : Μια τετραετία πρωτοφανών κακουχιών αλλά και αγωνιστικής έξαρσης*, 28.10.2018, LIFO [https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/i-athina-sta-hronia-tis-katohis-mia-tetraetia-protofanon-kakoyhion-alla-kai?amp](https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/i-athina-sta-hronia-tis-katohis-mia-tetraetia-protofanon-kakoyhion-alla-kai-amp)

πόλης παρατηρούσαν νεκρούς ή ετοιμοθάνατους από την «πείνα», όπου μέσα σε όλο αυτό το πλαίσιο υπήρχαν και μικρά παιδιά, νεκρά ή ετοιμοθάνατα.³⁵

Πέρα από τους κατακτητές η πόλη διοικούνταν και από τους συνεργάτες αυτών. Ειδικά την περίοδο του μεγάλου λιμού, ενώ η απελπισία χτυπούσε κόκκινο στους «ευπαθείς». Παρόλα αυτά η μεγαλύτερη μερίδα των πολιτών, προσαρμοζόταν. Δηλαδή μάθαινε ο μέσος Αθηναίος πως να «ευτυχεί» με τα στοιχειώδη που κατείχε. Με αυτόν τον τρόπο ξεγελούσε τον εαυτό του, ότι είναι «ευτυχισμένος», ενώ ταυτόχρονα «ξεγελούσε» και τον κατακτητή. Δηλαδή οι πιο ασυμβίβαστοι, η νεολαία ειδικότερα, προσποιούνταν μεν στον κατακτητή ότι δεν συμβαίνει κάτι, αλλά από άλλη οπτική αντιστεκόταν κατά κάποιον σε αυτούς, πηγαίνοντας για παράδειγμα να στηρίζουν τους αντάρτες στα βουνά.³⁶

Η πρωτεύουσα είχε πολλές πλευρές απ' ό,τι φαίνεται. Διότι από την «άλλη» πλευρά, των κατακτητών και συνεργατών, των προνομιούχων δηλαδή, υπήρχε κανονικότητα η κοσμική τους ζωή αλώβητη. Διασκεδάζαν σε πολυτελή ξενοδοχεία, σε διάφορα καμπαρέ και μπαρ. Παραθέριζαν ξέγνοιαστοι στις παραλίες της πόλης, απολάμβαναν ρομαντικούς περιπάτους στην πόλη και στην εξοχή. Στην άνθιση του παραεμπορίου, της «αρπαγής» γενικότερα από τους υπόλοιπους Αθηναίους και μη, αυτού του είδους άλλη πλευρά της πόλης, συσσωρευόταν σε αυτήν απίστευτος πλούτος. Επανερχόμεστε όμως στους ασθενέστερους, την «αντίθετη» πλευρά δηλαδή, όπου δεδομένου των συγκυριών η μόνη τους «παρηγοριά» προς «διασκέδαση» αποτελούσε γενικότερα η τέχνη. Το θέατρο, το παράνομο ραδιόφωνο, ο παράνομος Τύπος, κάποιοι γράφανε προκηρύξεις ή στον τοίχο συνθήματα, ώστε να υπενθυμίζουν στους υπολοίπους ότι τίποτε δεν τελείωσε, ότι η όποια

---

³⁵Θοδωρής Αντωνόπουλος, *Η Αθήνα στα χρόνια της κατοχής : Μια τετραετία πρωτοφανών κακουχιών αλλά και αγωνιστικής έξαρσης*, 28.10.2018, LIFO [https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/i-athina-sta-hronia-tis-katohis-mia-tetraetia-protofanon-kakoyhion-alla-kai?amp](https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/i-athina-sta-hronia-tis-katohis-mia-tetraetia-protofanon-kakoyhion-alla-kai)

³⁶Θοδωρής Αντωνόπουλος, *Η Αθήνα στα χρόνια της κατοχής : Μια τετραετία πρωτοφανών κακουχιών αλλά και αγωνιστικής έξαρσης*, 28.10.2018, LIFO <https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/i-athina-sta-hronia-tis-katohis-mia-tetraetia-protofanon-kakoyhion-alla-kai?amp>

εξέγερση είναι προ των πυλών, ασχέτως αν δεν ήξεραν ότι μετά την Κατοχή θα ακολουθήσουν, αλλά γεγονότα με άλλου είδους βαρύτητα.³⁷

1.7 Αφήγημα κεντρικής εξουσίας για τον κατοχικό λιμό

Ο λιμός ήταν αποτέλεσμα της αρπακτικής πολιτικής των κατακτητών. Κατά το αφήγημα της κεντρικής εξουσίας και όχι μόνο, η νοσηματοδότηση αυτού στο ευρύτερο κοινό έχει ένα απλό και ξεκάθαρο μήνυμα. Η ευθύνη ρίχνεται στους ηττημένους Γερμανούς από την Ελλάδα. Ενώ σε πολλές των περιπτώσεων δεν αφήνονται και πολλά περιθώρια στο να εννοηθεί ότι ίσως κατά την επίρριψη ευθυνών, ίσως θα έπρεπε να επιβληθούν ευθύνες και σε άλλες ομάδες του πληθυσμού ή πολιτικές παρατάξεις σήμερα ή «αλλού» γενικότερα. Αυτού του είδους αφήγημα, ότι οι Γερμανοί φέρνουν την ευθύνη και είναι υπαίτιοι μόνο αυτοί γι' αυτό το εγκληματικό γεγονός, τον λιμό δηλαδή, έγινε αποδεκτό από πολύ νωρίς, από όλες τις κοινωνικές παρατάξεις. Είτε πρόκειται για αριστερές, είτε πρόκειται για δεξιές παρατάξεις. Γενικότερα όμως από τις όποιες κυβερνήσεις ακολούθησαν ουδέποτε αμφισβητήθηκε ποτέ το γεγονός, (ότι την ευθύνη την έχουν οι Γερμανοί μόνο) ούτε συζητιόταν και ιδιαίτερος συχνά. Το ίδιο αφήγημα μέχρι πρότινος ίσχυε και στην τέχνη που προάγει πολιτισμό.³⁸

Για παράδειγμα στις περιορισμένες κινηματογραφικές ταινίες, τα ντοκιμαντέρ, ότι υπήρχε δηλαδή διαθέσιμο στο ευρύτερο κοινό (εκτός των ακαδημαϊκών εργασιών), το υλικό «συνομιλούσε» ή «επαναλάμβανε» το μοτίβο του αφηγήματος που περιγράφηκε παραπάνω. Έδιναν έμφαση μόνο στο πόσο υπέφερε ο ελληνικός λαός αποσιωπώντας άλλα ζητούμενα. Ανεπαίσθητα δημιουργήθηκε έτσι μια επίσημη, εθνική ή και συλλογική μνήμη δείχνοντάς ξεκάθαρα την αδιαμφισβήτητη θέση της κεντρικής εξουσίας σχετικά με τον λιμό και όχι μόνο.³⁹

---

³⁷Θοδωρής Αντωνόπουλος, *Η Αθήνα στα χρόνια της κατοχής : Μια τετραετία πρωτοφανών κακουχιών αλλά και αγωνιστικής έξαρσης*, 28.10.2018, LIFO [https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/i-athina-sta-hronia-tis-katohis-mia-tetraetia-protofanon-kakoyhion-alla-kai?amp](https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/i-athina-sta-hronia-tis-katohis-mia-tetraetia-protofanon-kakoyhion-alla-kai-agonistikis-exarshs)

³⁸ Βιολέττα Χιονίδου, *Η Κατοχική πείνα, μέσα από προφορικές μαρτυρίες, η περίπτωση της Χίου της Σύρου και της Μυκόνου*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2020, σ. 19.

³⁹ Ο.π., σ. 19.

Στην ελληνική κοινωνία γενικότερα η κεντρική εξουσία και μη, ένας από τους κυριότερους φόβους αυτής είναι « ο φόβος της ιστορίας». Μέσω διάφορων κοινωνικών ομάδων ή το ίδιο το κράτος γενικότερα, υπάρχει μια σταθερή απροθυμία ώστε να αναγνωρισθεί από κοινού το παρελθόν, είτε αν πρόκειται για μακρινό ή σχετικά κοντινό, στο πρόσφατο παρελθόν δηλαδή. Η απροθυμία των παραπάνω όταν γίνεται εύληπτη από κάποιους που ενδιαφέρονται για το παρελθόν, ότι θέλουν να αναγνωρίσουν κάποια ψήγματα του παρελθόντος, συνάμα γίνεται και μεγαλύτερη η αδιαφορία των ιθυνόντων που ενδεχομένως μέσω πολιτισμικών μηχανισμών θα μπορούσαν να την αναπαράγουν στο ευρύτερο κοινό. Ο κύριος λόγος αυτής της απροθυμίας είναι ότι κατά την διάρκεια ερμηνεύσης του όποιου παρελθόντος, μπορεί να διακρίνονται από πριν ή να εντοπιστούν «οι τραγικές» ή «οδυνηρές» πλευρές του.⁴⁰

1.8 Κουλτούρα και παρελθόν

Η κουλτούρα ενός λαού κατά κάποιο τρόπο λειτουργεί ως φίλτρο το οποίο είτε επιτρέπει, είτε δεν επιτρέπει κάποιες πλευρές του παρελθόντος να μεταφραστούν ή ερμηνευτούν στο παρόν. Επίσης αποδίδονται μέσω αυτής διάφορες σημασίες ή σχήματα ώστε να γίνει αντιληπτός ο τρόπος με τον οποίον αντιλαμβανόμαστε το παρελθόν και ποιες οι χρήσεις αυτού. Μέσω της κουλτούρας παρατηρούμε ουσιαστικά μια ενσωμάτωση του παρελθόντος στις τωρινές δομές της όποιας γνώσης μας και στο ποιες αντιλήψεις επικρατούν σε εμάς, σχετικά με την χρονικότητα και τον χρόνο γενικότερα. Στο πως θα αντιληφθούμε το παρελθόν εξαρτάται από το τι πολιτισμικά μας διαθέτει το παρόν. Πολλά στοιχεία του παρελθόντος υπάρχουν, πολλά βρίσκουν θέση στην μνήμη μας, πολλά όχι. Επιλέγουμε το όποιο ιστορικό παρελθόν προς απομνημόνευση μας, το οποίο αποκτά ταυτόχρονα και ένα μήνυμα το οποίο λειτουργεί στο παρόν. Αν συνομιλήσουμε με την ιστορία, αυτή συνάμα αντικατοπτρίζει την ιστορική θεμελίωση και πολυμορφία της κουλτούρας. Επομένως μέσω της κουλτούρας δημιουργείται ένα πλαίσιο το οποίο αναδύει μηνύματα της ιστορίας.⁴¹

---

⁴⁰Βαγγέλης Καραμανωλάκης, «Υπάρχουν σελίδες της Ιστορίας που δεν θέλει κανείς να της διαβάσει». Οι φάκελοι, το ανεπιθύμητο παρελθόν και οι ιστορικοί' στο *Η Ελλάδα της νεωτερικότητας. Κοινωνικές κρίσεις και ιδεολογικά διλήμματα (19ος-20ός αιώνας), Τιμητικός τόμος για τη Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου*, Αθήνα, Παπαζήση, 2014, σελ. 227.

⁴¹Αντώνης Λιάκος, *Πως το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα, 2007, σ. 102-103.

1.9 Κατασκευάζοντας το παρελθόν

Μια κοινωνική κατασκευή του εκάστοτε έθνους ώστε να «ενεργοποιηθεί» ή να αναδειχθεί το παρελθόν είναι η μνήμη. Το παρελθόν βέβαια διαμορφώνεται στην μνήμη μας, μέσω των πολιτικών, των κοινωνικών, οικονομικών και ιδεολογικών ζητούμενων της κάθε εποχής. Συνήθως επιλέγονται συγκεκριμένα γεγονότα και εξωραϊζονται παρατηρώντας τα από επιλεγμένη οπτική, επιλέγονται συγκεκριμένοι άνθρωποι και τόποι, όπου κύριος στόχος είναι όλα τα παραπάνω να συνδέονται με την κοινωνική και πολιτική επικαιρότητα. Οι διάφορες συλλογικές και νοητές κατασκευές που δημιουργούνται από το έθνος (όπως εθνικοί επέτειοι), είναι ιδεατές και με υλικότητα. Οι διαστάσεις αυτών είναι κανονικές, όπου κατ' επέκταση εκφράζουν στο παρόν σκοπιμότητες συλλογικές οι οποίες είναι συγκεκριμένες. Όπου αυτού του είδους σκοπιμότητες ποικίλουν ανά περιοχή και εποχή. Εξάλλου η Ιστορία δεν υπήρξε ποτέ στατική. Μπαίνει συνεχώς σε μια διαδικασία επαναπροσδιορισμού του παρελθόντος, καθώς μεταβάλλεται στο εκάστοτε παρόν, μεταβάλλεται ταυτόχρονα και στο εκάστοτε παρελθόν. Σε κάθε εποχή τα ίχνη του κάθε παρελθόντος διαμορφώνονται και επανερμηνεύονται, όπου προσδίδουν στα γεγονότα κάθε φορά διαφορετικά νοήματα.⁴²

1.10 Πως κατασκευάζουμε το παρελθόν στο παρόν. Για παράδειγμα οι εθνικές επέτειοι που δεν έγιναν ποτέ στην Ελλάδα

Γενικότερα στα σύγχρονα κράτη μια πράξη μνημόνευσης ή εορτασμού κρίσιμων σημείων στην ιστορία τους, είναι οι εθνικές επέτειοι. Οι επέτειοι αν και αναφέρονται στο παρελθόν, με σε αυτούς γιορτάζονται επιλεκτικά σημεία της ιστορίας, αναλόγως με το τι στοχεύει το κάθε έθνος για το μέλλον του. Η επιλογή του εκάστοτε έθνους στο τι να απομνημονευτεί, λειτουργεί ως ένας διαμεσολαβητικός φορέας στο παρόν. Η επαναληπτικότητα που προσφέρουν οι εθνικές επέτειοι, δίνουν την ευκαιρία στο να κωδικοποιηθεί η εθνική ταυτότητα, όπου αυτού του είδους πρακτική συμβάλει στο να

---

⁴²Ραϊμόνδος Αλβανός, Η Επέτειος της 25^{ης} Μαρτίου και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, στο Χάρης Αθανασιάδης, Πολυμέρης Βόγλης, *Εθνικές Επέτειοί, Μορφές διαχείρισης της μνήμης και της ιστορίας*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2023, Αθήνα, σ. 33-34.

υπάρχει μια συνοχή στην ευρύτερη κοινωνία του έθνους. Οι επίσημες εθνικές εορτές και οι διάφορες πολιτικές τελετουργίες, βάζουν τους πολίτες σε μια διαδικασία στο να δρομολογήσουν και να κατανοήσουν τον τρόπο με τον οποίο επικοινωνούν με το κοινό τους παρελθόν, δηλαδή το πώς ένας πολίτης του έθνους σκέφτεται για το κοινό του παρελθόν με το εκάστοτε έθνος. Οπότε με αυτούς τους τρόπους καλλιεργούνται ταυτόχρονα οι συλλογικές αναπαραστάσεις, παρατηρείται επίσης ότι διαμορφώνεται η συλλογική ταυτότητα του έθνους, ενώ δημιουργούνται και διάφορα σχήματα όπου μέσα σε αυτά η κοινωνία αντιλαμβάνεται το πώς λειτουργεί το έθνος.⁴³

Η κάθε εθνική επέτειος ουσιαστικά αποτελεί την αφορμή καθώς πραγματοποιείται να κωδικοποιησει κατά κάποιον τρόπο ή να ορίσει ακόμη την εθνική ταυτότητα. Δηλαδή μέσω διάφορων στοιχείων, όπως για παράδειγμα την χρήση διάφορων συμβόλων, γλωσσικών ιδιωμάτων ή ακόμη και θεατρικών αναπαραστάσεων. Η ημερομηνία του παρελθοντικού γεγονότος αδιαμφισβήτητα αποτελεί το κύριο σύμβολο της, καθώς γιορτάζεται και την εκάστοτε ημέρα του τρέχοντος έτους. Στον χώρο που θαπραγματευτεί θα τονιστούν ασυναίσθητα ή με ομιλίες επιφανών προσώπων οι εθνικές αξίες και τα επιλεκτικά ηρωικά σημεία του γεγονότος που μνημονεύεται που θα λεχθούν, ώστε να τονωθεί και να ενισχυθεί η εθνική ταυτότητα.⁴⁴

Παρότι στην ελληνική κοινωνία ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος είχε σημαντικές επιπτώσεις, η Ελλάδα δεν συμπεριλαμβάνεται στις χώρες όπου εορτάζουν στις 8 Μαΐου. Εορτάζει την 28^η Οκτωβρίου, ουσιαστικά την έναρξη του ελληνό-ιταλικού πολέμου και όχι την απελευθέρωση της από τους Γερμανούς ή την λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Ο λόγος που δεν εορτάζεται η επέτειος της 8 Μαΐου, που γιορτάζουν πολλές χώρες, είναι γιατί μετά την απελευθέρωση της πρωτεύουσας διαδέχθηκαν τα Δεκεμβριανά, ενώ μετά την λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου συνακολούθησε ο εμφύλιος πόλεμος. Αν μεταφέρουμε την παραπάνω διατύπωση σε επίπεδο συλλογικής μνήμης θα παρατηρήσουμε ότι ο συγκεκριμένος τρόπος με τον οποίο εγγράφηκε στην μνήμη η Αντίσταση και η Κατοχή, δημιουργείται μια συνάρτηση του γεγονότος που ακολούθησε

---

⁴³ Ο.π., σ. 31.

⁴⁴ Χριστίνα Κουλούρη, «Γιορτάζοντας το έθνος: εθνικές επέτειοι στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα», στο *Αθέατες όψεις της ιστορίας. Κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιανουλόπουλο*, Αθήνα, Ασίνη, 2012, σ.183.

μετά , τον Εμφύλιο Πόλεμο δηλαδή. Επομένως αλλιώς θα θυμόμασταν και θα μιλούσαμε για την Αντίσταση ή Κατοχή αν δεν μεσολαβούσε μετά ο Εμφύλιος Πόλεμος. Ουσιαστικά ο Εμφύλιος λειτούργησε ως φίλτρο ώστε να κατανοήσουν και αντιληφθούν οι διαδοχικές γενιές το τι συνέβη στην Κατοχή και Αντίσταση.⁴⁵

Κατά τα μεταπολεμικά χρόνια παρατηρείται μια άρνηση ή αποσιώπηση του Εμφυλίου Πολέμου, με αποτέλεσμα να περιπλέκεται η μελέτη της μνήμης κατά την δεκαετία του 1940. Ενδιαφέρον παρατηρείται ότι αυτού του είδους άρνηση ή αποσιώπηση , αποτέλεσε σε κάποια σημεία του δημόσιου λόγου των ηττημένων ως «σύμπτωση» , αλλά αυτή η «σύμπτωση» δεν ήταν αυτονόητη στους νικητές. Για παράδειγμα , ενώ θα περίμενε κανείς οι νικηφόρες μάχες να αποτελούσαν σημείο αναφοράς στην δημόσια μνήμη , ενώ είχαν μετασηματιστεί πριν ως μνήμη σε μνημονικούς τόπους πλέον αυτό δεν συνέβη ποτέ. Τουλάχιστον σε άλλες χώρες οι νικητές αναγνώρισαν σε μεγαλύτερο βαθμό μνημονικούς τόπους όπου έγιναν αιματηρές μάχες στα πλαίσια των εμφυλίων πολέμων τους. Στην Ελλάδα ανεγέρθηκαν σε πολλές πλατείες των επαρχιακών πόλεων και των χωριών ηρώα, αλλά δεν υπήρξε κάποιο μεγαλεπήβολο, σαν αυτό της «Κοιλιάδας των Πεσόντων» της μετεμφυλιακής Ισπανίας, αλλά ούτε ποτέ η 29^η Αυγούστου απέκτησε την φυσιογνωμία της εθνικής εορτής.⁴⁶

Το ίδιο ισχύει όμως και για του ηττημένους, ίσως και σε μεγαλύτερο βαθμό, αλλά για τελείως διαφορετικούς λόγους. Η Αριστερά στην Ελλάδα μετά την συντριπτική στρατιωτική της ήττα και υπό το πρίσμα των περιορισμών της και διάφορων απαγορεύσεων της που θεσμοθετήθηκαν, η Αριστερά δεν μπορούσε να εκφέρει λόγο σχετικά με τον Εμφύλιο. Η αυτολογοκρισία και η λογοκρισία γενικότερα, επέβαλε κατά κάποιο τρόπο στην Αριστερά να σωπάσει.⁴⁷

---

⁴⁵ Πολυμέρης Βόγλης, Μνήμη και μνήμες, στο *Τα Ιστορικά*, Τεύχος 47, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Μουσείο Μπενάκη, Δεκέμβριος 2007, σ. 439-440.

⁴⁶Ο.π., σ. 439-440.

⁴⁷Ο.π.,σ. 439-440.

1.11 Η μνήμη στον δημόσιο χώρο και ο άνθρωπος

Τι οφέλη θα είχε ο μέσος Αθηναίος αν γινόταν επίσημες εθνικές τελετές δημόσιας μνήμης για παράδειγμα, την περίοδο του λιμού, που μάστιξε την πόλη; Ίσως κατανοούσαμε και τα πραγματικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι συνάνθρωποι μας κατά την Κατοχή;

Αν θεωρήσουμε ότι η δημόσια μνήμη είναι ένας συνδετικός κρίκος όπου το παρελθόν αναπαράγεται στο μέλλον, αυτό επιτυγχάνεται μέσω διάφορων πολιτισμικών μηχανισμών. Δηλαδή μηχανισμοί οι οποίοι εφαρμόζουν συγκεκριμένες πρακτικές όπου παράγουν και αναπαράγουν την όποια μνήμη. Η δημόσια μνήμη κατά την παραγωγή της, δίνει την αίσθηση ότι το παρελθόν αποκτά κάποιου είδους μορφή στο παρόν, όπου μέσα σε αυτήν την μνήμη εμπλέκονται τα συναισθήματα, οι αισθήσεις, η νόηση και η φαντασία. Για παράδειγμα θα μπορούσαν συγγενείς θυμάτων της Κατοχής σε συνεργασία με διάφορους πολιτισμικούς φορείς να διοργανώσουν τελετές όπου ουσιαστικά και οι ίδιοι οι συμμετέχοντες θα αναπαρήγαν και θα αναδείκνυαν τα βασικά «παραδοσιακά» στοιχεία της όποιας μνήμης πραγματευόταν. Κατά κάποιον τρόπο ή υπό μια έννοια, η δημόσια μνήμη πρόκειται για μια συμβολική κατασκευή, όπου εκεί ίσως ανακαλύψουμε το ποιο είμαστε, από πού προερχόμαστε, τι γίναμε και τι ίσως απογίνουμε. Στον κάθε χώρο μέσω των τελετών ανάμνησης, ενδεχομένως να απαντιούνται και έμμεσα, διάφορα ερωτήματα σχετικά με τη ταυτότητα μας.⁴⁸

Άνθρωποι σχηματίζουν τον κάθε λαό. Κατά την διάρκεια αυτού του σχηματισμού, δημιουργείται και το εκάστοτε έθνος. Δεδομένου ότι η ίδια η γη προσφέρει στον άνθρωπο τον χώρο, εκεί ο άνθρωπος κατά τις δραστηριότητες του ή πράξεις του, πάνω στην ίδια του την γη που του «ανήκει», προσφέρει και την ίδια του την ψυχή. Τίποτα και κανένα υλικό στοιχείο δεν αντικαθιστούν τον άνθρωπο. Οπότε κατά την δημιουργία του όποιου έθνους, το οποίο όπως προαναφέραμε είναι δημιούργημα των ίδιων των ανθρώπων, απαρτίζεται από πολλές πνευματικές αρχές και κυρίως την ψυχή αυτών. Κατά κάποιον τρόπο αυτά τα δυο στοιχεία ταυτίζονται μεταξύ τους. Επομένως κανένας αυτοσχεδιασμός

---

⁴⁸Footnote Kenneth E. & Azaryahu Maoz, «Toward a geography of memory: Geographical dimensions of public memory and commemoration», *Journal of Political and Military Sociology*, 2007, σελ. 126-127.

δεν επιφέρει την δημιουργία του ανθρώπου, ούτε μέσω μιας γενικής άποψης το κάθε έθνος ή το κάθε ομάδα ατόμων γενικότερα. Οι άνθρωποι συνολικά αποτελούν την άκρη ενός μακρού παρελθόντος, όπου κατά την διάρκεια διάφορων πράξεων τους αφομοιώνεται από τους ίδιους και η ουσία αυτού.⁴⁹

Συμπεράσματα Πρώτης Ενότητας

Κατά την εισαγωγή γίνεται αναφορά μέσω του ιστορικού πλαισίου, η είσοδος της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και οι συνέπειες αυτής. Περιγράφηκαν οι προθέσεις της Γερμανίας και Ιταλίας τότε δυνάμεις του Άξονα, το πώς παίζανε καθοριστικό ρόλο, ώστε να καταληφθεί η πόλη της Αθήνας από τους Γερμανούς. Ακολούθησε η πρώτη ενότητα της εργασίας όπου γίνονται αναφορές σχετικά με την Κατοχή της Αθήνας από του γερμανούς κατακτητές. Περιγράφηκαν χαρακτηριστικά αυτής της εποχής όπως η οικονομική κατάρρευση της πόλης από τους κατακτητές, η δημιουργία της μαύρης αγοράς, οι κοινωνικές επιπτώσεις που επέφερε ο λιμός στην πόλη καθώς επίσης και οι διάφοροι τρόποι επιβίωσης απέναντι στον κατοχικό λιμό. Στην συνέχεια δόθηκε και ένα γενικότερο πλαίσιο της εποχής, ενώ έγινε και αναφορά σχετικά με τις «μνήμες» που δημιουργήθηκαν κατά αυτήν την περίοδο. Παρουσιάστηκε το πώς διαμορφώνεται το επίσημο αφήγημα ανά σημαντικό γεγονός στην Ελλάδα, προσεγγίζοντας το ότι διαμορφώνεται έτσι σύμφωνα με την κουλτούρα και παρελθόν του εκάστοτε λαού. Δηλαδή το πώς η κεντρική εξουσία κατασκευάζει το παρελθόν στο παρόν, όπου δόθηκε και ένα παράδειγμα αυτό των εθνικών επετείων. Οι εθνικές επέτειοι είναι από τις κλασικές περιπτώσεις συγκρότησης της μνήμης στον δημόσιο χώρο, η μνήμη που δημιουργείται σε εθνικό επίπεδο, δεν είναι συγκεκριμένη, δηλαδή ο κάθε άνθρωπος την αντιλαμβάνεται και την προσδιορίζει διαφορετικά. Στην επόμενη ενότητα ακολουθούν οι μνήμες της Αντίστασης που προέκυψαν κατά την Κατοχή.

---

⁴⁹Ερνέστ Ρενάν, *Τι είναι έθνος;*, Διάλεξη στη Σορβόνη, 11 Μαρτίου 1882, σελ. 6.

<http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/nation.pdf>

2. Μνήμες από την Αντίσταση

2.1 Ιστορικό πλαίσιο

Όπως αναφέραμε παραπάνω την περίοδο του λιμού στην Κατοχική Αθήνα δημιουργήθηκε η Αντίσταση. Με την οικονομία του κράτους διαλυμένη, συνακόλουθο ήταν να διαλυθεί και το ίδιο το κράτος, καθώς κλονίστηκε η εμπιστοσύνη των ανθρώπων στους θεσμούς, οι αξίες και οι βεβαιότητες της άλλοτε παλιάς τάξης των πραγμάτων, δημιουργήθηκε ταυτόχρονα στην κοινωνία και ένα μεγάλο αβέβαιο ψυχολογικό κενό. Σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού γενικότερα, προκλήθηκε τρομοκρατία, καθημερινή ανασφάλεια και πείνα. Δημιουργήθηκε ενδόμυχα στους ανθρώπους μια αδυναμία στο αντιδράσουν στον λιμό ή στην τρομοκρατία, γεννήθηκε ο φόβος, και γενικότερα οι ταπεινώσεις αυτών, δημιουργούσαν κατά κάποιο τρόπο έναν προσωπικό εξευτελισμό μέσω της ακραίας αδυναμίας το βίωναν όλο αυτό ως έναν ψυχολογικό καταναγκασμό.⁵⁰

2.2 Αναζήτηση ταυτότητας

Όλα αυτά τα αίτια οδήγησαν στους ανθρώπους την αναζήτηση μιας νέας ταυτότητας, όπου μέσα σε αυτήν θα εντοπιζόταν μια θετική εικόνα του εαυτού τους. Όπου εκεί θα εντόπιζαν με θετικό τρόπο την θέση τους στην κοινωνία, λειτούργησε δηλαδή αυτή η νέα αναζήτηση ως μια ανάγκη της ψυχολογίας τους να ισοδυναμεί κάπως με αυτά που βίωναν. Οπότε όποιος εντασσόταν στην Αντίσταση αναζητούσε μια νέα ταυτότητα. Η Αντίσταση απέκτησε ιδεολογικό υπόβαθρο και ένα πολιτισμικό πλαίσιο το οποίο είχε διάρκεια. Η Αντίσταση πραγματευόταν συμπεριφορές, στάσεις και παρορμήσεις των ανθρώπων από την «άρνηση» στον κατακτητή, και την απροθυμία των συμμετεχόντων να έχουν την οποιαδήποτε σχέση μαζί του, μέχρι την ενεργή συμμετοχή τους σε πράξεις με κύριο στόχο την αντίσταση στους κατακτητές ή να προβληθεί έστω μια νέα διαφορετική τάξη των πραγμάτων στο μέλλον.⁵¹

---

⁵⁰ Αντώνης Λιάκος, *Ο Ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, Πόλις, Αθήνα, 2019, σ. 213.

⁵¹Ο.π., σ. 213.

Βέβαια ολόκληρος ο πληθυσμός δεν είχε τις ίδιες αντιδράσεις. Υπήρχε από πολλούς και το αίσθημα της αυτοενοχοποίησης, όπου το οποίο ναι μεν διαμόρφωνε νέες ταυτότητες αλλά σε κάποια σημεία της, ερχόταν αντίθετη με νέες αξίες που πρότεινε η Αντίσταση. Αυτού του είδους ψυχολογικές στάσεις δημιούργησαν στην Κατοχή διάφορες συλλογικές ταυτότητες, οι οποίες πολιτικοποιήθηκαν μέσα από την εξέλιξη των γεγονότων, αλλά κυρίως από τις διάφορες μεταξύ τους συγκρούσεις, όπου συνάμα αυτό αποτέλεσε και την «μητέρα» των πολιτικών και ιδεολογικών εξελίξεων γενικότερα στην Ελλάδα, κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα.⁵²

Η Αντίσταση εκείνη την περίοδο, απαρτιζόταν από χιλιάδες ανθρώπους όπου κατείχαν μια εχθρική στάση για τους κατακτητές, κάθε ώρα και στιγμή. Διάφορες προμήθειες, πληροφορίες ή κινήσεις του κατακτητή – εχθρού, αναμετρούνταν από διάφορα φίλτρα καχυποψίας τα οποία είχαν επινοήσει οι αντιστασιακοί, ώστε να διαχέεται η όποια πληροφορία μεν αλλά να επιβραδύνεται από τους αντιστασιακούς. Επίσης τα κατοχικά στρατεύματα δεν μπορούσαν να κινηθούν μέσα στον πληθυσμό, ασφαλή ήταν μόνο σε μεγάλες αρτηρίες, αν βρισκόταν μέσα στον πληθυσμό θα έπρεπε να είναι σε διάταξη μάχης. Όπως σε όλη την κατεχόμενη Ευρώπη έτσι και στην Ελλάδα αναπτύχθηκαν μεγάλα ή μικρά κινήματα, ένοπλα ή άοπλα, τα οποία εξέφραζαν με όποιον τρόπο την αντίθεση τους στον κατακτητή. Κατά την διάρκεια της Κατοχής όσοι συμμετείχαν σε αυτά τα κινήματα, χρησιμοποιούσαν τον όρο όπως «αγώνας» ή διάφορους προσδιορισμούς όπως «εθνικοαπελευθερωτικός» ή «πατριωτικός». Ο συγκεκριμένος όρος είχε άμεση αναφορά στον Αγώνα του 1821, σχετικά με τον πόλεμο για την εθνική ανεξαρτησία.⁵³

2.3 ΕΑΜ

Παρότι είχαν διαταξικό χαρακτήρα οι εαμικές οργανώσεις, η ραχοκοκαλιά του αντιστασιακού κινήματος της Αθήνας αποτελούνταν από μεσαία και κατώτερα λαϊκά στρώματα κυρίως. Αλλά δεν ήταν και λίγες οι περιπτώσεις όπου άτομα την ανώτερης και μεσαίας τάξης ενεπλάκησαν άμεσα στις όποιες αντιστασιακές δράσεις. Σημαντική

---

⁵² Αντώνης Λιάκος, *Ο Ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, Πόλις, Αθήνα, 2019, σ. 213.

⁵³ Ο.π., σ. 213-214.

συμβολή στην ανάπτυξη του αντιστασιακού φαινομένου είχε η νεολαία. Αυτού του είδους διαπίστωση ισχύει για όλες τις οργανώσεις. Παράγοντες που οδηγούσαν στο να ενταχθεί κάποιος στο αντιστασιακό κίνημα ήταν : οι διάφορες πιέσεις που ασκούσαν οι δυνάμεις της κατοχής από τις διορισμένες από αυτούς κυβερνήσεις. Η Ένταξη κάποιου στο ΕΑΜ αποτελούσε κατά κάποιο τρόπο μια πολιτική επιλογή όπου δεδομένου των συνθηκών των ιδιαίτερων συνθηκών που επικρατούσαν στην Κατοχή δεν καθοριζόταν απαραίτητα από αυτές. Η πολιτική που εξέφραζε το ΕΑΜ ήταν απέναντι στα γεγονότα που διαδραματιζόνταν στην Κατοχή. Ενώ αυτού του είδους έκφραση πήγαζε και από αντιλήψεις ή και ερεθίσματα που κατείχαν ήδη οι αντιστασιακοί από την πολιτική πραγματικότητα του Μεσοπολέμου. Όποιος εντασσόταν στον ΕΑΜ έπρεπε να πάψει να έχει παθητική στάση απέναντι στον εχθρό – κατακτητή. Το πατριωτικό συναίσθημα, το και το μίσος ενάντια στον κατακτητή ήταν από τους κύριους λόγους στο να ενταχθούν οι νέοι στο ΕΑΜ. Όπου βάσει των προπολεμικών επιρροών οι αντιστασιακοί μέσω των δράσεων τους στόχευαν στην δημιουργία ενός νέου πολιτικού υποκειμένου.⁵⁴

2.4 Η αντιστασιακή οργάνωση ΕΠΟΝ

Η ΕΠΟΝ ήταν αποτέλεσμα των πολιτικών σχηματισμών της αριστεράς. Η νεολαία της εποχής έπρεπε να οργανωθεί μαζικά, ώστε να διεκδικήσει και αυτή από την μεριά της, την απελευθέρωση της χώρας από τους κατακτητές. Κατά την Κατοχή όπως αναφέραμε και παραπάνω υπήρχαν σοβαρά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα, όπου σε συνδυασμό με τον απελευθερωτικό αγώνα κατά των κατακτητών, όλα αυτά «άγγιζαν» τους νέους και με θέρμη δημιουργήθηκε αυτή η αντιστασιακή οργάνωση. Η Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων (ΕΠΟΝ), ιδρύθηκε στις 23 Φεβρουαρίου του 1943, σε μυστική σύσκεψη από διάφορες αντιπροσωπίες νεανικών οργανώσεων εκείνης της εποχής.⁵⁵

Ως προς την ίδρυση της οργάνωσης, αρχικά προηγήθηκε απόφαση από το ΕΑΜΝ, δηλαδή την Κεντρική Επιτροπή του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου των Νέων και

---

⁵⁴Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Η Εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2018, σ. 106-123.

⁵⁵Δημήτρης Δημητρόπουλος, Ευδοκία Ολυμπίτου, *Αρχείο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ, Συλλογή Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, Κατάλογοι και Ευρετήρια*, στο *Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς 35*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 2020, σ. 15.

ακολούθησαν οι αποφάσεις της ΟΚΝΕ, της ΛΕΝ και της ΣΕΠΕ. Αυτές οι οργανώσεις λοιπόν μέσω των αποφάσεων τους συντέλεσαν στο να δημιουργηθεί η ΕΠΟΝ. Κατά τα πρώτα «βήματα» της η οργάνωση, στελεχώθηκε από μέλη της ΟΚΝΕ. Η ΟΚΝΕ ήταν η ισχυρότερη από τις νεανικές οργανώσεις σε πρώτη φάση, όπου σε συνδυασμό του ότι ήταν και μια από αυτές που μετείχαν στην δημιουργία της ΕΠΟΝ, ήταν οι κύριοι λόγοι που στελεχώθηκε από αυτήν. Επίσης η ΟΚΝΕ διέθετε και εμπειρία και μηχανισμούς ώστε να δρα σε «παραιομίες» κατά των κατακτητών. Γενικότερα η ΕΠΟΝ αποτέλεσε σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα στην Κατοχή, την μεγαλύτερη και σημαντικότερη οργάνωση της νεολαίας που έδρασε εκείνη την περίοδο. Διακρινόταν από τους εθελοντές που εντασσόταν σε αυτήν όπου συνάμα αποτελούσε και μια από τις μαζικότερες οργανώσεις νέων που υπήρχαν στον ελλαδικό χώρο. Κατείχε εκτεταμένο δίκτυο κατά την επικράτεια με τοπικές οργανώσεις. Αυτές δεν κάλυπταν μόνο τις μεγάλες πόλεις, αλλά και πολύ μεγάλο μέρος της ελληνικής υπαίθρου, όπου η όποια ένοπλη της συμμετοχή στην Αντίσταση, καλυπτόταν υπό τις κατευθυντήριες γραμμές του ΕΛΑΣ. Αποτέλεσε κατά κάποιο τρόπο κάποιου είδους τομή ως προς την συσπείρωση των οργανώσεων, καθώς βάσει αυτής της οργάνωσης χιλιάδες έφηβοι και γενικότερα νέοι και νέες, υιοθέτησαν και υπερασπίστηκαν το κύριο αίτημα της Αντίστασης, το οποίο ήταν η εθνική απελευθέρωση από τους κατακτητές.⁵⁶

Όσον αφορά ιδεολογικά ή πολιτικά το όραμα της οργάνωσης συμβάδιζε με αυτό του ΕΑΜ. Όπου για την λύση του πολιτειακού ζητήματος, στο πως θα κυβερνούσαν η Ελλάδα μετά τον πόλεμο, η οργάνωση κατείχε «ενεργή» συμμετοχή στα γεγονότα που διαδραματίστηκαν μετά την Απελευθέρωση. Η ΕΠΟΝ δημιούργησε νέα πρότυπα σχετικά με το πώς διαχειριζόμαστε την «ζωή» μας. Συμμετείχε στα κοινωνικά δρώμενα και η κοινωνική της αλληλεγγύη ήταν κάποια από τα χαρακτηριστικά που διακρινόταν. Διαμορφώθηκαν συνειδήσεις σε όσους συμμετείχαν σε αυτήν, ώστε όλοι αυτοί να βοηθήσουν στο «νέο» κοινωνικό όραμα.⁵⁷

Η νεολαία άφησε το στίγμα της κατά την Αντίσταση. Τέλος η ΕΠΟΝ επιδίωκε κυρίως βάσει του Κεντρικού της Συμβουλίου να συγκεντρώσει έγγραφα, έντυπα, τεκμήρια ή

---

⁵⁶Ο.π., σ. 15-16.

⁵⁷Ο.π., σ. 15-16.

πληροφορίες γενικότερα, όπου αφορούσαν σε μεγάλο βαθμό την δράση των κατά τόπων οργανώσεων. Διότι το κεντρικό καθοδηγητικό όργανο, η ΕΠΟΝ δηλαδή, θεωρούσε αναγκαία αρχικά την συστηματική ενημέρωση των οργανώσεων για το πώς θα δρουν στον κατεκτημένο ελλαδικό χώρο. Κατά δεύτερον όλη αυτή η συλλογή υλικών, εξυπηρετούσε την ανάγκη ώστε να διατηρηθεί η μνήμη των θυμάτων από τους διάφορους ήρωες της Αντίστασης. Όπου συνάμα κατά κάποιον τρόπο αυτά τα υλικά θεμελίωσαν αυτού του είδους ανάγκη, ως ηθική διεκδίκηση από το κράτος που θα δημιουργούνταν μετά τον πόλεμο, όχι μόνο για τους συγγενείς των θυμάτων αλλά ώστε και να αναδειχθεί η ΕΠΟΝ, το αγωνιστικό της πρότυπο στο μέλλον. Να λειτουργήσει δηλαδή ως πρότυπο για τις επόμενες γενιές.⁵⁸

2.4.1 Μνήμη και χώρος

Η όποια συλλογική μνήμη εκτυλίσσεται σε ένα χωρικό πλαίσιο. Ο χώρος είναι πραγματικός και υπαρκτός, ο οποίος έχει μια συνεχόμενη διάρκεια. Παρατηρώντας τον χώρο γύρω μας, συνήθως μας δημιουργούνται διάφορες εντυπώσεις, τις οποίες ορίζουμε αυτές ως οντότητες που εντοπίζουμε. Πολλές από αυτές δεν παραμένουν για πολύ χρονικό διάστημα στις σκέψεις μας, ή έστω για πάντα. Οπότε δεν μπορούμε να τις κατανοήσουμε και εύκολα. Αλλά μέσω αυτών των σκέψεων που γέννησαν οι εντυπώσεις μας, ίσως με μια δεύτερη ανάγνωση αυτών να κατανοήσουμε ή να συλλάβουμε το παρελθόν. Το να θυμηθούμε την πρώτη μας σκέψη ενώ την ξανασκεφτήκαμε πάλι, ήδη η πρώτη αποτελεί το παρελθόν. Αλλά αν η ενθύμηση αυτής γίνει στον ίδιο χώρο, τότε ίσως και να διατηρηθεί η όποια αρχική μας εντύπωση σε μεγάλο βαθμό. Επομένως δεν υπάρχει κάποιο είδος δραστηριότητας συλλογικής που να μην εκτυλίσσεται ή να σχετίζεται με τον χώρο που μας περικλείει.⁵⁹

Οπότε με γνώμονα την εκάστοτε μνήμη που διαμορφώνεται σύμφωνα με το εθνικό, παγκόσμιο και ατομικό επίπεδο, δημιουργεί απροσχεδίαστα προσδοκίες και επιθυμίες, όπου κύριος σκοπός αυτών είναι να φωτίσουν το παρελθόν. ενώ ανασυσταθούν

---

⁵⁸ Ο.π., σ. 16-18.

⁵⁹Halbwachs Maurice, *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*, πρόλογος: Ρίκα Μπανβεντίστε, μτφρ. Ελευθερία Ζέη, Αθήνα, Νεφέλη, 2013. σελ. 167-168.

ταυτόχρονα στην μνήμη μας. Οι ευρύτερες κοινωνικές ομάδες, ασχέτως αν οι διαστάσεις της μνήμης διαμορφώνονται σε συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο, δίνουν έμφαση στο πως λειτουργεί η εκάστοτε κοινωνική ομάδα μνήμης. Οι μνημονικοί μηχανισμοί του κάθε χώρου, συμβάλλουν επίσης στον τρόπο με τον οποίο θα λειτουργήσουν οι ομάδες ώστε να συγκροτηθεί η μνήμη από το παρελθόν.⁶⁰

2.4.2 Το ιστορικό κτίριο της νεανικής οργάνωσης ΕΠΟΝ, σήμερα

Όπως αναφέραμε στην παραπάνω ενότητα σχετικά με την οργάνωση ΕΠΟΝ κάποια χαρακτηριστικά της, στην παρούσα ενότητα θα περιγράψουμε τι απέγινε σήμερα το ιστορικό κτίριο της οργάνωσης. Το κτίριο όπου ιδρύθηκε η ΕΠΟΝ πρόκειται για ένα μικρό σπίτι στην περιοχή των Αμπελοκήπων στην Αθήνα, επί της Δουκίσσης Πλακεντίας 3. Ήταν η κατοικία του αγωνιστή Παναγή Δημητράτου, στις 23 Φεβρουαρίου του 1943, συγκεντρώθηκαν εκεί 25 αντιπρόσωποι από 10 διαφορετικές οργανώσεις ώστε να δημιουργηθεί η ΕΠΟΝ. Παρόλα αυτά ο ίδιος εκτελέστηκε μετά από ένα χρόνο από τους Γερμανούς στον προαύλιο χώρο του Νοσοκομείου Σωτηρία. Η οργάνωση που αριθμούσε 630.000 μέλη, που ήταν μια από τις μεγαλύτερες νεανικές αγωνιστικές αντιστασιακές οργανώσεις της Ευρώπης, στεγαζόταν σε μια μεσοπολεμική κατοικία η οποία καταρρέει.⁶¹

Το κτίριο δηλαδή που θα μπορούσε να διαμορφωθεί έτσι ώστε να έχει και εκπαιδευτικό χαρακτήρα πέρα από τις «μνήμες» που κουβαλάει, πέρασε στα αζήτητα. Παρότι το κτίσμα έχει χαρακτηριστεί μεν διατηρητέο, δεν γίνονται κάποιου είδους επεμβάσεις σήμερα ως προς την συντήρηση του. Καμία ενέργεια αποκατάστασης του από το Υπουργείο Παιδείας, μιας και εκεί ανήκει. Παρατηρούμε δηλαδή την αδιαφορία αυτού του δημόσιου φορέα σε ένα μνημείο ορόσημο, σε ένα ιστορικό τοπόσημο ουσιαστικάτης περιοχής, όπου τοπικοί φορείς και κάτοικοι κάνουν συνεχώς εκκλήσεις, ώστε να διατηρηθεί και να μην καταρρεύσει το κτίριο. Οι εκκλήσεις δεν γίνονται μόνο στο αρμόδιο Υπουργείο, αλλά

---

⁶⁰Τριάντης Λουκάς, “Χωρικές πολιτικές της μνήμης και της λήθης στη ‘μετασοσιαλιστική’ πόλη”. Η περίπτωση των Τυράνων, στο (επιμ.) Πέτρος Φωκαΐδης -Αλεξάνδρα Χρονάκη, *Θέσεις της μνήμης*, Αθήνα, νήσος, 2016. σελ. 22.

⁶¹Κατερίνα Ροββά, 21/01/2021, SOS για το κτίριο όπου ιδρύθηκε η ΕΠΟΝ, ΤΑ ΝΕΑ <https://www.tanea.gr/print/2021/01/21/greece/sos-gia-to-ktirio-opou-idrythike-lfi-epon/>

ζητείται και η παρέμβαση του τοπικού Δήμου, ώστε να μπορέσει να διασωθεί ένα σύμβολο της σύγχρονης ιστορίας, ένας ζωντανός μάρτυρας αυτής. Το οποίο αποσυντίθεται και ρημάζει και έχει αφεθεί στο έλεος του χρόνου.⁶²

Παρότι ιδιωτικοί φορείς και μόνιμοι κάτοικοι της περιοχής προσπαθούν να «διασώσουν» τέτοιου είδους κτίσματα στον δημόσιο χώρο, αυτού του είδους ενέργειες δεν λαμβάνονται υπόψη από τους δημόσιους φορείς που «εξαιρούν» με διάφορους τρόπους αδιαφορίας και εξαιρούν από το «αφήγημα» τους σημεία ορόσημα, αλλά όχι από την συνείδηση συμπολιτών μας όμως όπως παρατηρήσαμε.⁶³

Κάποιες επιπλέον πληροφορίες για το κτίριο στο πως είναι σήμερα. Ένας μεγάλος χώρος στο υπόγειο έχει καταρρεύσει και συμπαρέσυρε και μια αίθουσα από το ισόγειο. Η εξωτερική πόρτα δεν ανοίγει πλέον. Χαρακτηρίστηκε την δεκαετία του 1980 ως διατηρητέο μνημείο από το Δημόσιο, αλλά το ίδιο το Δημόσιο φαίνεται να αδιαφορεί και ουσιαστικά να παραβιάζει το ίδιο, την νομοθεσία περί προστασίας των μνημείων. Πλέον υπάρχει κίνδυνος τραυματισμού όποιου προσπαθήσει να μπει μέσα στο κτίριο. Το δάπεδο έχει διαλυθεί και οι τοίχοι απ' την έξω πλευρά είναι ζωγραφισμένοι με γκράφιτι. Στα πλαίσια αιτήματος από Πολιτιστικό Σύλλογο των Αμπελοκήπων, σχετικά με την διαπλάτυνση του πεζοδρομίου ώστε να αναδειχθεί το μνημείο, το αίτημα απορρίφθηκε, διότι η ενέργεια αυτή θα αφαιρούσε θέσεις στάθμευσης αυτοκινήτων, ενώ στο πεζοδρόμιο όχι μόνο δεν διαπλατύνθηκε αλλά τοποθετηθήκαν πάνω σε αυτό και κάδοι απορριμμάτων. Τέλος είναι ένα από τα μοναδικά κτίρια στην Αθήνα, που θυμίζουν την «Αντίσταση» και είναι κρίμα αυτού του είδους η αδιαφορία από το κράτος, όπως συμπληρώνουν εκπρόσωποι συλλόγων και κάτοικοι της περιοχής.⁶⁴

---

⁶² Κατερίνα Ροββά, 21/01/2021, SOS για το κτίριο όπου ιδρύθηκε η ΕΠΟΝ, ΤΑ ΝΕΑ <https://www.tanea.gr/print/2021/01/21/greece/sos-gia-to-ktirio-opou-idrythike-lfi-epon/>

⁶³ Κατερίνα Ροββά, 21/01/2021, SOS για το κτίριο όπου ιδρύθηκε η ΕΠΟΝ, ΤΑ ΝΕΑ <https://www.tanea.gr/print/2021/01/21/greece/sos-gia-to-ktirio-opou-idrythike-lfi-epon/>

⁶⁴ Κατερίνα Ροββά, 22/01/2021, Η Ιστορία του κτιρίου που ιδρύθηκε η ΕΠΟΝ και τώρα κινδυνεύει με κατάρρευση, IN, https://www.in.gr/2021/01/22/stories/istoria-tou-ktiriou-pou-idrythike-epon-kai-tora-kindynevei-katarreysi/#google_vignette

2.5 Η Κατοχή τελειώνει

Κατά το 1944, διαγραφόταν η ήττα από τις δυνάμεις του Άξονα, με την Βρετανία να προσανατολίζεται προς την Ελλάδα, κατά την μεταπολεμική περίοδο να ασκήσει επιρροή μεν στους Έλληνες αλλά να προτείνει δε στους Σοβιετικούς να διαμοιράσουν την επιρροή τους στην ευρύτερη περιοχή, ώστε να αποφευχθούν επικείμενοι εμφύλιοι πόλεμοι. Ο κύριος παράγοντας που θα εγγυόταν κατά κύριο λόγο τα βρετανικά συμφέροντα στην Ελλάδα, ήταν η επιστροφή του βασιλιά. Ουσιαστικά στόχος των Βρετανών ήταν να ενισχύσουν το αντι-εαμικό κίνημα, ώστε αυτό να εξουδετερώσει την δράση του ΕΛΑΣ, μέχρι την αποστράτευση του.⁶⁵

Το πρωί της 12 Οκτωβρίου του 1944 η Αθήνα απελευθερώθηκε. Πραγματοποιήθηκε η υποστολή της γερμανικής σημαίας από την Ακρόπολη. Κατατέθηκε επίσης στεφάνι, μάλιστα από τμήμα του γερμανικού στρατού στο μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη. Πριν προλάβουν καν να απομακρυνθούν τα γερμανικά στρατεύματα οι Αθηναίοι ξεχύθηκαν στους δρόμους να πανηγυρίσουν. Η συγκεκριμένη μέρα προσέφερε στα μέλη των αντιστασιακών οργανώσεων μια πρωτόγνωρη εμπειρία. Όλοι αυτοί οι άνθρωποι κατά την διάρκεια της Κατοχής, μεταξύ κρυφής και παράνομης ζωής, εκφραζόταν πλέον ελεύθερα, συμμετέχοντας στο εορταστικό κλίμα. Ιδιαίτερη βαρύτητα όμως είχε αυτή η μέρα για τα μέλη του ΚΚΕ, καθώς αυτά είχαν ζήσει πριν την προπολεμική περίοδο, εξορίες, διωγμούς και φυλακίσεις. Για πρώτη φορά μπορούσαν να εκφράσουν ότι είναι μέλη του ΚΚΕ ελεύθερα και να χρίζουν ευρύτατης αποδοχής.⁶⁶

Όμως παρότι ήταν η ημέρα της απελευθέρωσης σε κάποια σημεία της πόλης επικρατούσε ο διχασμός του τελευταίου χρόνου της Κατοχής, όπου δεν μπορούσε εύκολα να ξεπεραστεί επειδή υπήρχε γενικότερα πανηγυρικό κλίμα στην πρωτεύουσα. Χαρακτηριστικός ήταν αυτός των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων. Γενικότερα όμως κατά την διάρκεια των πανηγυρισμών επικρατούσε η απόλυτη τάξη. Ο στρατιωτικός διοικητής της πόλης Π. Σπηλιωτόπουλος συγγαίρει τον λαό των Αθηνών και Πειραιώς για

⁶⁵ Αντώνης Λιάκος, *Ο Ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, Πόλις, Αθήνα, 2019, σ. 265-266.

⁶⁶ Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Η Εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2018, σ. 327-332.

την υποδειγματική του στάση την οποία τήρησε, η οποία κατακλυζόταν από πατριωτικούς τόνους που επέφερε ο αυθόρμητος «λαϊκός» πανηγυρισμός αυτών.⁶⁷

2.6 Η δεύτερη μέρα μετά την απελευθέρωση

Ακριβώς την επομένη μέρα η κατάσταση δεν ήταν η ίδια. Η κατάσταση πλέον άρχισε να διαφοροποιείται. Από τις αυθόρμητες εκδηλώσεις χαράς του κόσμου, διαδέχθηκαν διαδηλώσεις και συγκεντρώσεις με ξεκάθαρα πολιτικό χαρακτήρα. Δηλαδή άρχισε να φαίνεται ήδη από την επόμενη μέρα ο ανταγωνισμός μεταξύ του ΕΑΜ και του μη εαμικού στρατοπέδου. Η μορφή που έλαβαν οι αντίστοιχες διαδηλώσεις από το μη εαμικό και το εαμικό στρατόπεδο ήταν μαζικές και με έντονο συμβολικό χαρακτήρα έτσι, ώστε να επιδείξει δημόσια η κάθε πλευρά την δύναμη της. Μέσω αυτών των διαδηλώσεων και από τις δυο πλευρές, φαινόταν ξεκάθαρα η επερχόμενη σύγκρουση αυτών. Έγινε έκδηλη η διαφοροποίηση των δυο στρατοπέδων από τις πρώτες τρεις μέρες μετά την απελευθέρωση.⁶⁸

2.7 Κτίριο της απελευθέρωσης

2.7.1 Σύνδεση μνήμης σε πραγματικό χρόνο και χώρο

Η μνήμη σε έναν χώρο συγκροτείται μέσω διάφορων πολιτισμικών και κοινωνικών διεργασιών. Η σύνδεση της με τόπους ή σημεία ορόσημα, λειτουργεί μεν στο ότι κάποια χωρικά πεδία αποκτούν αναφορά σε αυτήν, συμφωνά με την δομή τους ή χρήση τους, αλλά μέσα σε αυτό το χωρικό πλαίσιο επενδύονται από τους ανθρώπους, είτε κοινά, είτε αντικρουόμενα νοήματα.⁶⁹

---

⁶⁷Ο.π., σ. 327-332.

⁶⁸Ο.π., σ. 327-332.

⁶⁹Δημήτριος Παπαδόπουλος, «Η «άλλη» κληρονομιά: μνήμη, υλικότητα και η τοπογραφία του εμφυλίου στην Πρέσπα», στο Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν και άλλοι (επιμ.) *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 171-172.

2.7.2 Μέγαρο Πάλλη

Το Μέγαρο Πάλλη, βρίσκεται στην συμβολή μεταξύ πλατείας Συντάγματος και της οδού Καραγεώργη Σερβίας 1. Οικοδομήθηκε μεταξύ 1910-1911, σε σχέδια του αρχιτέκτονα Αναστάσιου Μεταξά. Παλιότερα εκεί στο ίδιο σημείο βρισκόταν ένα νεοκλασικό όπου στεγαζόταν η οικογένεια Πάλλη, αυτό κατεδαφίστηκε ώστε να κτιστεί το συγκεκριμένο Μέγαρο. Την περίοδο όπου έπαψε να υφίσταται ως η οικία της οικογένειας Πάλλη, στεγάστηκε το Υπουργείο Συγκοινωνιών, οι Τεχνικές σχολές Ωμέγα, και διάφορα υποκαταστήματα τραπεζών στο ισόγειο του. Πρόκειται για το κτίριο όπου στις 18 Οκτωβρίου του 1944 (τότε χρησιμοποιούνταν ως το Υπουργείο Συγκοινωνιών), από το μπαλκόνι ορόφου, ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο τότε πρωθυπουργός δηλαδή, της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, στα πλαίσια του γενικότερου εορτασμού της πόλης, ενώ αποχώρησαν οι κατοχικές δυνάμεις, να εκφωνεί τον λόγο της Απελευθέρωσης. Μετέπειτα κατά την δεκαετία του 1990, επειδή το κτίριο παρέμεινε στην ευρύτερη περιοχή ως μοναδικό στο είδος, κρίθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού ως διατηρητέο. Ενώ τα τελευταία χρόνια αποκαταστάθηκε η όψη του και έγιναν σημαντικές επεμβάσεις συντήρησης του κτιρίου, ώστε να στεγαστεί γνωστό πολυκατάστημα.⁷⁰ Τέλος από την είσοδο του κτιρίου από το κάτω μέρος της πλατείας Συντάγματος, υπάρχει μια μικρή πλακέτα η οποία γράφει «Από το κτήριο αυτό την 18^{ην} Οκτωβρίου 1944 ο Γεώργιος Παπανδρέου εξεφώνησε τον λόγο της Απελευθέρωσης. Δήμος Αθηναίων».⁷¹

2.7.3 Συλλογική μνήμη και δημόσιος χώρος

Παρατηρούμε λοιπόν ότι στο συγκεκριμένο κτίριο, τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζεται την συλλογική μνήμη η κεντρική εξουσία, βάζοντας την πλακέτα με το μήνυμα που προαναφέραμε παραπάνω ότι γράφει. Σε αυτήν την υλική πραγματικότητα λοιπόν, το κτίριο δηλαδή, το οποίο είναι διαταγμένο σε κεντρικό σημείο της πόλης να διαπραγματεύεται την ιστορικότητα του. Γίνονται ευδιάκριτες οι πρακτικές που

⁷⁰Περιφέρεια Αττικής, Μέγαρο Πάλλη, <https://athensattica.com/el/ti-na-deite/architektoniki/megaropalli/>.

⁷¹Τόνια Ζαραβέλα, Ποια 11 πράγματα δεν είχατε προσέξει στο κέντρο της Αθήνας, Αυτοδιοίκηση, 05.12.2017 <https://www.aftodioikisi.gr/koinonia/pia-11-pragmata-den-ichate-prosexi-sto-kentro-tis-athinas/>

εφαρμόζονται, στο να συνδεθεί η μνήμη με την υλικότητα του χώρου. Χρησιμοποιείται μια στρατηγική διαχείρισης της μνήμης. Όπου αυτήν προωθείται ή διαμορφώνεται βάσει των κοινωνικών και πνευματικών πεποιθήσεων της κεντρικής εξουσίας ή επιβάλλει με διάφορους τρόπους, το πως το «έθνος» θυμάται, όπως με την τοποθέτηση της πλακέτας σε ένα κτίριο που αλλάζει συνεχώς η χρήση του. Ίσως εδώ η όποια «κατασκευασμένη» μνήμη δημιουργείται να εξυπηρετεί συγκεκριμένους σκοπούς ή η ανασύνθεση του παρελθόντος μέσω των υλικών στοιχείων, να λειτουργεί ως κάποιου είδους αντίβαρο, στο τι να πιστεύουμε παρατηρώντας τα, βάσει της επίσημης «επιλεκτικής» μνήμης ή να υποκύπτουμε στην επιβεβλημένη λήθη.⁷²

Αυτού του είδους αμφισημίες προκύπτουν, διότι όπως θα διαπιστώσει κανείς, η χωρική διάσταση της μνήμης διαμορφώνει τον χώρο σε μνημονικό. Παραπέμπει αρχικά στο υλικό σκέλος, παρατηρώντας το κτίριο, αλλά ο καθένας που το παρατηρεί βιωματικά του δίνει την υπόσταση που θέλει, σε κάποιες των περιπτώσεων βασισμένος στην ιδεολογία του κυρίως ή ίσως η όποια ιδεολογία κατέχει να επικαλύπτει άλλες διαστρωματώσεις του, ώστε όλα αυτά μαζί να συμβάλλουν ή να στοιχειοθετήσουν την «μνήμη» του. Επιπροσθέτως αυτού του είδους δημόσιοι χώροι όπου συμπεριλαμβάνονται σε αυτούς κτίρια, μνημεία κ.α. όπου στην συγκεκριμένη περίπτωση το αντίστοιχο κτίριο έχει αλλάξει πολλές φορές χρήση, ίσως να μπερδεύει αυτόν που το παρατηρεί, στο πως να το τοποθετήσει στην μνήμη του.⁷³

2.7.4 Μια σκέψη... γιατί δεν έγινε μουσείο, το Μέγαρο Πάλλη;

Παρατηρούμε λοιπόν και σε αυτήν την περίπτωση ότι οι κρατικοί μηχανισμοί της κάθε χώρας προσπαθώντας να δημιουργήσουν έστω και κάποιου είδους επίπλαστη συνοχή στην κοινωνία, η κατεύθυνση που κινούνται συνήθως είναι να αποσιωπούν συγκεκριμένα γεγονότα τα οποία είτε δίχαζαν, είτε είχαν διχάσει την κοινωνία. Οι μηχανισμοί κινούνται προς αυτήν την κατεύθυνση ώστε να μην δημιουργήσουν αντιθέσεις και αντιπαραθέσεις

---

⁷² Δημήτρης Παπαδόπουλος, «Η «άλλη» κληρονομιά: μνήμη, υλικότητα και η τοπογραφία του εμφυλίου στην Πρέσπα», στο Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν και άλλοι (επιμ.) *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, επίκεντρο*, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 172-173.

⁷³ Ο.π., σ. 172-173.

που υπήρξαν στο παρελθόν, όπου ίσως να εξακολουθούν να υπάρχουν και ενδέχεται να αναζωπυρωθούν. Αντιθέτως είναι σύνθηρες στα μουσεία, σχολικά εγχειρίδια κ.α. Στην επίσημη ιστοριογραφία δηλαδή, να υπερασπίζονται τα βασικά ηρωικά στοιχεία του έθνους, ώστε να υπάρξει μια ομοψυχία προς αυτό, αλλά και να τονιστεί η εθνική ταυτότητα. Βέβαια στα πλαίσια της ιστοριογραφίας, πολλά γεγονότα κι εκεί αποσιωπώνται ή διαστρεβλώνονται.⁷⁴

2.7.5 Το ιστορικό παρελθόν στην Ελλάδα

Γενικότερα όμως στην Ελλάδα μετά την ίδρυση του σύγχρονου κράτους, ξεκίνησε η όποια ενασχόληση της με το ιστορικό της παρελθόν. Στην Ευρώπη ήδη από τον 18^ο αιώνα οι υποστηρικτές των αρχών του Διαφωτισμού και οι διανοούμενοι, προβάλλουν τα ιδεώδη του αρχαίου ελληνικού κόσμου, μέσω της κλασικής παιδείας. Οι Ευρωπαίοι το εφάρμοζαν τότε πρώτον γιατί με αυτόν τον τρόπο ήθελαν να αφυπνίσουν τις υποδουλωμένες χώρες από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και δεύτερον να δημιουργηθεί ταυτόχρονα μέσω αυτής της διαδικασίας ένα κίνημα φιλελληνισμού. Όταν ιδρύθηκε το νεοσύστατο τότε ελληνικό κράτος, κατά τον 19^ο αιώνα, κατά κάποιον τρόπο υιοθέτησε αυτού την είδους πρακτική που εφάρμοζαν οι Ευρωπαίοι αλλά για τέλειους διαφορετικούς λόγους και στόχους από τους παραπάνω.⁷⁵

Στην όλη λογική πλευρά αυτής της πρακτικής που εφαρμόστηκε στην Ελλάδα και ιδιαίτερα σε πολύ μεγάλο βαθμό και στην Αθήνα, καθώς στην πόλη υπάρχουν αρκετά αρχαιοελληνικά ευρήματα και δεδομένου ότι η σύνδεση με το αρχαιοελληνικό παρελθόν, ταίριαζε στο εθνικό αφήγημα. Δηλαδή μέσω αυτής της σύνδεσης των Ελλήνων να έρχονται σε επαφή με το αρχαιοελληνικό παρελθόν τους, αποκτάται και υποστηρίζεται ταυτόχρονα η αίσθηση της «εθνικής ταυτότητας» η αίσθηση της «συνέχειας» του ελληνικού έθνους που την πιστοποιεί το αρχαιοελληνικό μας παρελθόν. Ισχύει μέχρι και σήμερα να αναδεικνύονται οι αρχαιότητες σε πολύ μεγάλο βαθμό. Διότι από τότε που

---

⁷⁴Ελενα Μαμουλάκη, “Η χωρική μνήμη/λήθη ως προϋπόθεση δημοκρατίας: αναφορά στην κρίσιμη δεκαετία του 1940”, στο Αμαλία Κωτσάκη (επιμ.) *Πόλη – Δημοκρατία – Αρχιτεκτονική* Πρακτικά Ημερίδας, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2020, σ. 67.

⁷⁵Γιάννης Χαμηλάκης, *Το έθνος και τα ερείπιά του. Αρχαιολογία, αρχαιότητα και εθνικό φαντασιακό στην Ελλάδα*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2012, σελ.86-87.

άρχιζε να εφαρμόζεται αυτή η πρακτική ήδη είχε καταπατήσει κατά το αφήγημα της η χώρα αρκετούς αιώνες και χιλιετίες ενδιάμεσης ιστορίας. Η Αθήνα έχει άτυπα «θεσμοθετηθεί» με την ταυτότητα της να είναι άμεσα συνδεδεμένη για το αρχαιοελληνικό της παρελθόν. Επομένως το Μέγαρο Πάλλη δύσκολα θα συγκαταλεγόταν στον εθνικό μας αφήγημα, αν γινόταν μουσείο για πολλούς λόγους. Προέρχεται σχετικά από το πρόσφατο παρελθόν, από μια τραυματική περίοδο για όλη την χώρα, δεν γνωρίζουμε κατά πόσο θα πραγματευόταν στο παρόν το πρόσφατο παρελθόν του.⁷⁶

Συμπεράσματα Δεύτερης Ενότητας

Αρχικά γίνονται αναφορές το πώς προέκυψε μέσα στην Κατοχή η Αντίσταση. Η δημιουργία αυτής πρόκειται για την ανάγκη αναζήτησης νέας ταυτότητας πλέον, των κατακτημένων. Γίνεται αναφορά σε δυο μεγάλες αντιστασιακές οργανώσεις που δημιουργήθηκαν κατά την διάρκεια της Κατοχής, όπως του ΕΑΜ και της νεανικής αντιστασιακής οργάνωσης ΕΠΙΟΝ και το συνολικό τους έργο. Βάσει της όποιας μνήμης που δημιουργείται στον χώρο, οι μνήμες που είναι και το κύριο ζητούμενο της εργασίας στον δημόσιο χώρο, εξετάσαμε το κτίριο της νεανικής οργάνωσης ΕΠΙΟΝ το πώς ήταν και το τι απέγινε σήμερα, δίνοντας έμφαση στο γεγονός ότι περιήλθε στο ελληνικό δημόσιο, αλλά έμεινε αναξιοποίητο, αναφέρθηκαν και αναλύθηκαν διάφορα χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου κτιρίου, το τι μνήμες «κουβαλάει», αλλά δεν καταλήξαμε διεξοδικά κάπου. Το ίδιο ακριβώς έγινε και με το κτίριο όπου ειπώθηκε ο λόγος της Απελευθέρωσης μετά την λήξη της Κατοχής από τους Γερμανούς στο Μέγαρο Πάλλη. Παρατηρήσαμε και εκεί ότι το κτίριο ανήκει στο ελληνικό δημόσιο, όπου και εκεί αποσιωπείται κατά κάποιο τρόπο κι αυτή η σπουδαία μνήμη που υπάρχει στο συγκεκριμένο κτίριο. Προσπαθήσαμε να ερμηνεύσουμε το πώς εξελίχθηκαν τα πράγματα κατά την δεύτερη μέρα της Απελευθέρωσης, όπου έγινε μια προσπάθεια στο να συνδεθούν οι μνήμες ή να περιγραφούν το πώς το συγκεκριμένο κτίριο λειτουργεί σε πραγματικό χρόνο και στον χώρο σχετικά με την παραγωγή της μνήμης στον δημόσιο χώρο. Επίσης παρουσιάστηκε μια πρόταση γιατί το Μέγαρο Πάλλη δεν έγινε μουσείο και επιχειρηματολογώντας βάσει το πώς λειτουργεί το έθνος ή διαχειρίζονταν το ιστορικό του παρελθόν, καταλήξαμε στο παραπάνω συμπέρασμα που αναφέρεται στην αντίστοιχη ενότητα. Όλα αυτά ώστε να εξηγηθεί το πώς λειτουργεί η συλλογική μνήμη στον δημόσιο χώρο, όπου όταν αγνοούμε

---

⁷⁶ Ο.π., σελ.86-87.

ιστορικά ψήγματα της , σε πολλές των περιπτώσεων «επιβάλλεται» με έναν περίεργο τρόπο από την κεντρική εξουσία , όπως αυτή κρίνει , δίχως ιδιαίτερες αντιπαραθέσεις , επιλέγοντας επιλεκτικά το τι θα θυμόμαστε , είτε πρόκειται για κτίριο , είτε για πλατεία , είτε για γεγονός, δίνοντας έμφαση σε επιλεγμένα πρόσωπα και καταστάσεις. Στην επόμενη και τελευταία ενότητα αυτής της εργασίας ακολουθούν ο μνήμες από τον Ελληνικό Εμφύλιο με επίλογο την Αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης.

3. Μνήμες από τον Ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο

3.1 Ιστορικό πλαίσιο

Κάποιοι από τους λόγους που ξεκίνησε ο Εμφύλιος Πόλεμος ήταν αρχικά η πολιτική-επίθεσης που ασκούσε ο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Από την άλλη πλευρά η δέσμευση της Βρετανίας για συνταγματική μοναρχία δεν έβρισκε σύμφωνο το ΚΚΕ. Δεδομένης της παραγμένης πολιτικής κατάστασης επήλθε τελικά η μεταξύ τους σύγκρουση. Κατά την εξέλιξη αυτής της σύγκρουσης στα τέλη του 1944 δηλαδή, μικρότερες αντιστασιακές οργανώσεις πήραν το μέρος της κυβέρνησης που επέστρεψε και συνάμα τους Βρετανούς. Ο ελληνικός Εμφύλιος απασχόλησε για πάρα πολλά χρόνια την μεταπολεμική ιστοριογραφία, αλλά απασχόλησε και την κοινωνία περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο θέμα για πολλά χρόνια. Ο Εμφύλιος ίσως και να μην υπήρχε αν δεν είχε προηγηθεί η κατοχή της χώρας. Ενδεικτικά οι θάνατοι μόνο από την πείνα, έφτασαν στους 500.000 όπου αφανίστηκε το 7% του πληθυσμού τότε.⁷⁷

3.2 Διαχείριση συλλογικής μνήμης μετέπειτα του εμφυλίου πολέμου

Για τους απλούς ανθρώπους που είχαν βιώσει τον Εμφύλιο, κατείχε πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα σε σχέση με περιόδους όπως της Κατοχής και της Αντίστασης. Επιτόπιες μελέτες από ιστορικούς της προφορικής Ιστορίας επιβεβαιώνουν ότι οι μνήμες που αποκτήθηκαν από τον Εμφύλιο, αποτελούσαν τη πρωτοκαθεδρία ως το πώς ερμήνευαν τον βίο τους και το πώς δημιουργούνταν η ατομική τους μνήμη. Οι νεκροί, η πόλωση, η εκκένωση των χωριών από τα στρατεύματα, η προσφυγιά σε άλλες λαϊκές δημοκρατίες κ.α. Όπου συνδέονται μετα χρόνια 1946-1949, ανά περιοχή ή τόπο γενικότερα είτε επικαλύπτουν, είτε επανακαθορίζουν μνήμες όπως της Κατοχής και της Αντίστασης. Το ίδιο ισχύει και για τους ανθρώπους που διέμειναν στην Αθήνα. Αυτού του είδους μνήμες σύμφωνα με αυτά που έχουν βιώσει και εξιστορούν στις συνεντεύξεις τους απλοί άνθρωποι, επιβεβαιώνονται.⁷⁸

⁷⁷Θάνος Μ. Βερεμής, *Μικρή Πολιτική Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2023.

⁷⁸ Τα Ιστορικά, Πολυμέρης Βόγλης, *Μνήμη και μνήμες*, Τεύχος 47, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Μουσείο Μπενάκη, Δεκέμβριος 2007, σ. 441-442.

Επομένως αυτού του είδους διάσταση που υπάρχει μεταξύ συλλογικής και επίσημης μνήμης δεν θα πρέπει να διαιρείται αλλά να μας ωθεί στο να ανακαλύψουμε τις πτυχές αυτών σχετικά με την διερεύνηση με το πώς σχετίζονται μεταξύ τους αυτές οι δυο μνήμες και όχι να παρατηρούμε μονάχα τις διακρίσεις που τις περιβάλλουν. Θα πρέπει να αναδειχθεί η ιστορικότητα της μνήμης. Στην συγκεκριμένη περίπτωση η ιστορικότητα έχει δυο έννοιες. Η πρώτη είναι η ιστορική συγκυρία, όπου ανακαλούμε στην μνήμη μας τα γεγονότα που έγιναν στο παρελθόν, ενώ η δεύτερη είναι το ερμηνευτικό πλαίσιο, το οποίο προσδίδει και το νόημα βάσει της βιωμένης εμπειρίας από γεγονότα που έγιναν στο παρελθόν. Η μελέτη της μνήμης έχει κάποιου είδους σύνδεση με το παρόν και το παρελθόν.⁷⁹

Αν υποθέσουμε ότι υπάρχουν δυο διαμετρικά αντίθετα προσεγγίσεις, στην πρώτη παρατηρούμε ότι το παρελθόν μεταβάλλεται διαρκώς για να προσαρμοστεί με κάποιον τρόπο στο παρόν. Στην δεύτερη παρατηρούμε η μνήμη επίσης και ειδικά η επίσημη μνήμη, λειτουργεί σε μια διαδικασία ανακατασκευασίας του παρελθόντος, ώστε να μπορέσει να ανταποκριθεί στην τρέχουσα ιστορική συγκυρία ή στις τρέχουσες ανάγκες. Καθοριστικό ρόλο σε όλη αυτήν την διαδικασία παίζουν οι θεσμοί της εξουσίας ή οι κυρίαρχες ομάδες, όπου αυτές με την σειρά τους θέλουν να διαμορφώσουν μια συγκεκριμένη αντίληψη για το παρελθόν. Δηλαδή μια συγκεκριμένη αντίληψη πως θα βλέπει η κοινωνία το παρελθόν.⁸⁰

Εφόσον αποδεχθούμε ότι η συλλογική μνήμη κατά κάποιο τρόπο διερευνά μια κοινή ταυτότητα, όπου αυτοί ουσιαστικά θα ενώνει τα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας, παρόλο που ενδεχομένως κάποια μπορεί να έχουν διαφορετικά κίνητρα ή συμφέροντα. Τότε ίσως η έννοια που αποκομίσουμε ερμηνεύοντας το έτσι το συγκεκριμένο πλαίσιο, να εντοπίσουμε την ιστορική διάσταση της μνήμης, αλλά και ως ένα στοιχείο που ουσιαστικά θα συγκροτεί την συλλογική ταυτότητα. Η μνήμη της δεκαετίας του 1940, δεν είναι μια ενιαία, είναι μια συλλογική μνήμη η οποία έχει διαιρεθεί. Οι διάφορες συγκρούσεις των δυο διαφορετικών στρατοπέδων (Αριστερά-Δεξιά) και η πόλωση αυτών μέσω του

---

⁷⁹Ο.π., σ. 441-442.

⁸⁰Ο.π., σ. 441-442.

Εμφυλίου Πολέμου, αντιστοιχούσε και στους δυο διαφορετική πολιτική ταυτότητα. Κατά την επικοινωνιακή διάσταση της μνήμης, ότι ο βαθμός που μελετούμε την όποια μνήμη, θα πρέπει να μελετάτε εξίσου και η μνήμη που μεταβιβάζεται, αυτού του είδους μνήμη επιτρέπει στους ανθρώπους να έχουν κοινές αναμνήσεις.⁸¹

Κατά την διαδικασία της μεταβιβασμένης μνήμης λοιπόν, για παράδειγμα από την μια γενιά στην άλλη, από την μια ομάδα στην άλλη, θα πρέπει να καλλιεργείται μια κοινότυπη ταυτότητα ώστε να διαμορφωθεί η συλλογική μνήμη. Μεγάλη βαρύτητα στο να επιτευχθεί αυτό παίζουν οι αναμνηστικές τελετές και γενικότερα το συνολικό ερμηνευτικό πλαίσιο αποκωδικοποίησης γεγονότων όπως εικόνες, αφηγήσεις, τραγούδια κ.α. Στην συγκεκριμένη περίπτωση όμως μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς, το ερμηνευτικό πλαίσιο της Δεξιάς συνυπολογίζει και συντίθεται με τα εγκλήματα των κομμουνιστών, την τρομοκρατική δράση της ΟΠΛΑ, το πλιάτσικο, τον τρόπο με τον οποίο στρατολογήθηκαν στον ΔΣΕ, το παιδομάζωμα, τα σχέδια απόσχισης εις βάρος της Μακεδονίας κ.α. Ενώ από την πλευρά της Αριστεράς, ηρωοποιεί την εαμική αντίσταση, θεωρεί τα Τάγματα Ασφαλείας προδότες, μιλάει για την βιαιότητα των συμμοριών της «λευκής τρομοκρατίας», τα ξερονήσια και τις φυλακές, την Μακρόνησο και την προσφυγιά σε χώρες ανατολικές. Με λίγα λόγια τόσο η Δεξιά, τόσο και η Αριστερά, τα ερμηνευτικά πλαίσια που διαμόρφωσαν ήταν αντίπαλα μεταξύ τους. Όπου η νοηματοδότηση της βιωμένης τους εμπειρίας, η ανάμειξη των ατόμων ανά στρατόπεδο σε γεγονότα του παρελθόντος, κατασκεύασε η κάθε πλευρά την δικιά της συλλογική μνήμη.⁸²

Επιπροσθέτως η συλλογική μνήμη δεν διαιρέθηκε μόνο επειδή έγινε ο Εμφύλιος, αλλά και λόγω της πολιτικής κατάστασης που επικρατούσε στην χώρα μετά τον Εμφύλιο. Αλλά το όποιο ρήγμα δημιουργήθηκε στην δεκαετία του 1940, συνέχισε να διαιωνίζεται και στις δεκαετίες που ακολούθησαν, σίγουρα μέχρι το 1974. Από το 1950ως της αρχές του 1970, οι ηττημένοι του Εμφυλίου επωμιζόταν τις συνέπειες της ήττας τους. Ζούσαν με τον φόβο στο να μην διώκονται, να μην τους ασκείται βία, να τους αστυνομεύουν, να τους απαγορεύουν κ.α. Αυτού του είδους συνέπειες όμως έγιναν πιο έντονες κατά την διάρκεια

---

⁸¹ Ο.π. σ. 443-444.

⁸² Ο.π. σ. 443-444.

της δικτατορίας, καθώς σε αυτό το καθεστώς η επιρροή που ασκούσαν οι νικητές του Εμφυλίου κορυφώθηκε.⁸³

Για παράδειγμα όλο το ψυχροπολεμικό κλίμα που επικρατούσε κατά τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο ήταν από τους βασικότερους λόγους, όπου αγνοήθηκε και εξαφανίστηκε η μνήμη τόσο της Απελευθέρωσης της Ελλάδας τόσο και της Ευρώπης. Η πολεμική και των δυο πολεμικών στρατοπέδων του εμφυλίου, κατά κάποιο τρόπο κάλυψε τόσο την Συνθηκολόγηση, όσο και τον πόλεμο μεταξύ τους όλους αυτούς τους μήνες. Στην ρητορική των δυο αντιμαχόμενων στρατοπέδων κι μεταξύ του πολέμου αυτών που ακολούθησε η έννοια της «Απελευθέρωσης», έλαβε τελείως διαφορετικές διαστάσεις.⁸⁴

Για παράδειγμα η πτώση του Βερολίνου από τον κόσμο της Αριστεράς εκλήφθηκε ως μια νίκη του σοσιαλισμού κατά του φασισμού, ότι αυτό αποτέλεσε ένα βήμα ώστε να επέλθει η παγκόσμια ειρήνη και συνάμα η δικαίωση της λαϊκής αντίστασης. Από την άλλη πλευρά όμως, της δεξιάς, η έννοια της «Απελευθέρωσης» θα ενταχθεί ως ένα καινούργιο διπολικό σχήμα, συμπεριλαμβανόμενου της αμερικανικής και βρετανικής «λογικής», ώστε να διατηρήσει κατά κάποιον τρόπο τον κόσμο αλώβητο από τον νέο ερυθρό «κίνδυνο». Κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν η ανάμνηση της Απελευθέρωσης μετατράπηκε ως ένα θέμα γεμάτο με ταμπού, σαν και αυτό της Αντίστασης. Κατά τον επίσημο λόγο από το 1954 ως και το 1974, σε ότι αφορά τον επίσημο λόγο, όπως νόμους, εκπαίδευση και εκκλησία, αλλά και σε φορείς που διαμορφώνουν την μαζική κουλτούρα, όπως ραδιόφωνο, Τύπος και κινηματογράφος, θα στρεβλωθεί η δεκαετία του 1940 και θα προκριθεί σε κάποια σημεία η λήθη.⁸⁵

Για παράδειγμα η Αντίσταση θα τεμαχιστεί και αναγνωριστεί μόνο η πλευρά της που ήταν υπέρ του «έθνους», ενώ από την άλλη δεν θα γίνει καμία προσπάθεια στο να συνδεθεί είτε στην λαϊκή κουλτούρα, είτε στην εθνική επίσημη κουλτούρα, η μνήμη της Απελευθέρωσης ή της ευρωπαϊκής Απελευθέρωσης. Η Απελευθέρωση επήλθε στον

---

⁸³Ο.π. σ. 443-444.

⁸⁴ Λάμπρος Α. Φλιτούρης, Γιατί δεν γιορτάζουμε το τέλος του πολέμου, Η 8^η/9^η Μαΐου 1945 ως μια άγνωστη επέτειος, στο Χάρης Αθανασιάδης, Πολυμέρης Βόγλης, *Εθνικές Επέτειοί, Μορφές διαχείρισης της μνήμης και της ιστορίας*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2023. σ. 123-124.

⁸⁵Ο.π., σ. 123-124.

δημόσιο λόγο μέσω της ομοψυχίας του λαού , την όποια καθοδήγηση των Βρετανών συμμάχων και τον ηρωισμό των αξιωματικών της χώρας.⁸⁶

Το μόνο που απέμεινε ως ψήγμα του παρελθόντος σχετικά με την Απελευθέρωση της Αθήνας είναι μόνο η εικόνα του Γεώργιου Παπανδρέου να υψώνει την ελληνική σημαία στην Ακρόπολη. Η μόνη προσπάθεια που έγινε να καθιερωθεί ένας επίσημος εορτασμός σχετικά με την γενικότερη απελευθέρωση της χώρας από τους κατακτητές, ήταν επί κυβέρνησης Γεώργιου Παπανδρέου το 1964, επ' ευκαιρία των 20 χρόνων από την απελευθέρωση.⁸⁷

Ουσιαστικά η υπόμνηση της 8^{ης} Μαΐου σαν ημερομηνία εορτασμού, θα μπορούσε να εδραιωθεί πιο ανώδυνα στο ελληνικό κατεστημένο , σε σχέση με την ελληνική Απελευθέρωση με την βοήθεια των συμμάχων της 12^{ης} Οκτωβρίου, αλλά θα έπαιρνε τελείως διαφορετική έννοια αυτού του είδους παρουσίαση απέναντι στον Κόκκινο Στρατό. Δηλαδή αυτού του είδους εργογραφία προσπάθησε κατά κάποιο τρόπο να μειώσει τον ρόλο που κατείχε ο Κόκκινος Στρατός. Ενώ με τον τρόπο που πλάστηκε η ιστορία, υπερτόνιζε και τον ρόλο των Αμερικανών στην Ευρώπη, σε σχέση με τον ρόλο που κατείχαν οι Σοβιετικοί. Αλλά και από την πλευρά της Κεντροαριστεράς αλλά της Αριστεράς , η θεσμοθέτηση της μνήμης της Απελευθέρωσης δεν έπαιζε πρωτεύων ρόλο, διότι για μεγάλο χρονικό διάστημα δόθηκε βάση από αυτούς , ο στόχος να επιτευχθεί με κάποιου είδους αμνηστευτικής πολιτικής από το δεξιοκρατούμενο κράτος. Τέλος μετά την άνοδο των συνταγματαρχών το ζήτημα της απελευθέρωσης απέκτησε διπλή επίδραση.

Δηλαδή η χούντα από την μια υπογράμμιζε ότι υπάρχει ανάγκη , στο να επαγρυπνούμε σχετικά με την διασφάλιση της Ελευθερίας που κινδύνευε και από τον «εσωτερικό» και από τον «εξωτερικό» εχθρό, ενώ από την άλλη ενίσχυε ακόμη περισσότερο την προσπάθεια που γινόταν σχετικά με την αποσιώπηση του θέματος. Στα πλαίσια στο να

---

⁸⁶Λάμπρος Α. Φλιτούρης, Γιατί δεν γιορτάζουμε το τέλος του πολέμου, Η 8^η/9^η Μαΐου 1945 ως μια άγνωστη επέτειος, στο Χάρης Αθανασιάδης, Πολυμέρης Βόγλης, *Εθνικές Επέτειοί, Μορφές διαχείρισης της μνήμης και της ιστορίας*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2023. σ. 123-124.

⁸⁷Ο.π., σ. 123-124.

εκκαθαριστεί με κάποιον τρόπο η μνήμη, ώστε να υπάρχει μια κοινή «εθνική» ανάγνωση αυτής, θα χρησιμοποιηθούν και τα ΜΜΕ, όπως κινηματογράφος και τηλεόραση.⁸⁸

3.3 Πως καθορίστηκε η μνήμη για την εαμική Αντίσταση

Οι περισσότερες χώρες που κατακτήθηκαν από τις δυνάμεις του Άξονα κατά την διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ως προς την επιστροφή τους στην πολιτική ομαλότητα δημιούργησαν ένα επίσημο εθνικό αφήγημα σχετικά με την περίοδο της Κατοχής. Κύρια χαρακτηριστικά αυτών των αφηγημάτων ήταν στο να προβάλλεται η μαζική απήχηση και δραστηριότητα που κατείχε η Αντίσταση που δημιουργήθηκε στους κατεχόμενους λαούς, εναντίον του φασισμού, την ανάδειξη σκοτεινών πτυχών της περιόδου, όπως συνεργάτες με κατακτητές, την συστηματική εξόντωση των Εβραίων και άλλων κοινωνικών ομάδων που στιγματίστηκαν κατά την περίοδο της Κατοχής και του πολέμου γενικότερα. Κατά κάποιο τρόπο τέτοιου είδους αφηγήματα στόχευαν στο να επουλωθούν με κάποιον τρόπο τα τραύματα που προκλήθηκαν στις κατεχόμενες κοινωνίες. Λειτουργώντας με έναν τρόπο κάπως ενωτικά και όχι στο να διαιρεθούν οι κοινωνίες. Αυτού του είδους αντιμετώπιση του παρελθόντος, επιλεκτικά. Έπαιξε καθοριστικό ρόλο το πώς διαμορφώθηκε η όποια μνήμη για την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στον δημόσιο χώρο. Αλλά λειτούργησε επίσης και ως μια διαδικασία διαχείρισης μνήμης, προς τους ανθρώπους που βίωσαν τα γεγονότα. Στην Ελλάδα όμως αυτού του είδους επάνοδος μεταπολεμικής ομαλότητας, δεν είχε τον χαρακτήρα που περιεγράφηκε παραπάνω.⁸⁹

Εξαιτίας του Εμφυλίου που προέκυψε, τις συνέπειες αυτού δηλαδή, όλο αυτό το εθνικό αντιστασιακό αφήγημα που υιοθέτησαν άλλες χώρες, έλαβε τελείως διαφορετικό χαρακτήρα στην Ελλάδα. Από τότε που έληξε ο Εμφύλιος μέχρι και την πτώση της χούντας των συνταγματαρχών, στους «ηττημένους» επιβλήθηκε και ταυτόχρονα και στους υποστηρικτές του αντιστασιακού κινήματος στην χώρα, πολιτικός και κοινωνικός αποκλεισμός από τους «νικητές». Οπότε η απουσία του εαμικού αντιστασιακού κινήματος

---

⁸⁸Ο.π., σ. 124-125.

⁸⁹ Μενέλαος Χαραλαμπίδης, "Η μνήμη της εαμικής Αντίστασης στην Αθήνα. Το πολιτικό πλαίσιο καθορισμού της μνήμης", στο επιμ. Κατερίνα Γαρδίκια – Άννα Μαρία Δρουμπούκη – Βαγγέλης Καραμανωλάκης – Κώστας Ράπτης, *Η Μακρά Σκιά της Δεκαετίας του '40. Πόλεμος – Κατοχή – Αντίσταση – Εμφύλιος*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015, σελ. 215-218.

από το εθνικό αφήγημα, δεν «χωρούσε» στην δημιουργία αυτού. Αποτέλεσμα αυτών των αποκλεισμών στους αντιστασιακούς, ήταν για μια παρατεταμένη σιωπή από αυτούς, σε ότι αφορά την δεκαετία του 1940.⁹⁰

Η σιωπή που επιβλήθηκε στους ηττημένους δεν είχε μόνο σκοπό να κρυφτεί κατά κάποιον τρόπο η δράση των νικητών σε τμήματα της ελληνικής κοινωνίας κατά την περίοδο της Κατοχής. Όπου αυτού του είδους δράση συνδέθηκε και με τις σκοτεινές πλευρές αυτής, όπως οικονομική και στρατιωτική συνεργασία με τους κατακτητές, πολιτικές σκοπιμότητες γενικότερα κ.α. Αλλά λειτούργησε κάπως επικουρικά και η πολιτική της λήθης, πολιτική την οποία υιοθέτησε και η Αριστερά μετά το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου. Δηλαδή στο να αποδεσμευτεί από τα πολεμικά πλέγματα του εμφυλίου πολέμου η ελληνική κοινωνία και να μην διαιωνίζεται η μισαλλοδοξία.⁹¹

Ουσιαστικά μέσω αυτής της πολιτικής η Αριστερά επιδίωκε μια πολιτική ομαλότητα. Να δημιουργηθεί ένα κλίμα το οποίο θα της επέτρεπε, με κάποιον τρόπο να ανατραπεί ο κοινωνικός της αποκλεισμός, τον οποίον επέβαλαν οι νικητές, αλλά και να επανακτήσει ταυτόχρονα την όποια επιρροή της στην ελληνική κοινωνία. Η αποδοχή όμως από την Αριστερά, αυτής της «συναινετικής» επιβεβλημένης λήθης από την κεντρική εξουσία, δεν στόχευε μόνο στα παραπάνω. Στόχευε στο να κλείσει και τα δικά της «τραύματα» στο εσωτερικό της. Μετά τον Εμφύλιο θεωρούσε ότι στο να ανασυγκροτηθεί και να ανακάμψει ξανά, θα έπρεπε να σταματήσει να ασχολείται με το παρελθόν. Διότι μετά την μεγαλύτερη νίκη της στα Δεκεμβριανά κατά την περίοδο της Κατοχής, ακολούθησε η ήττα της στον Εμφύλιο Πόλεμο. Υπήρχαν πολλοί λόγοι «σιωπής» της εαμικής αντιστασιακής δράσης μέχρι και την Αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης. Πολλοί Αθηναίοι και Αθηναίες αγωνιστές του ΕΑΜ, μετά την ήττα των Δεκεμβριανών και την περίοδο όπου επικρατούσε η Λευκή Τρομοκρατία., πολλοί από αυτούς ήθελαν να κάνουν μια νέα αρχή.⁹²

---

⁹⁰ Μενέλαος Χαραλαμπίδης, «Η μνήμη της εαμικής Αντίστασης στην Αθήνα. Το πολιτικό πλαίσιο καθορισμού της μνήμης», στο επιμ. Κατερίνα Γαρδίκια – Άννα Μαρία Δρουμπούκη – Βαγγέλης Καραμανωλάκης – Κώστας Ράπτης, *Η Μακρά Σκιά της Δεκαετίας του '40. Πόλεμος – Κατοχή – Αντίσταση – Εμφύλιος*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015, σελ. 215-218.

⁹¹Ο.π., σελ. 215-218.

⁹²Ο.π., σελ. 215-218.

Μακριά από διάφορα πρόσωπα, καταστάσεις, μνήμες και οργανώσεις, ώστε να «τακτοποιηθεί» με κάποιον τρόπο το παρελθόν τους, πίσω από την σιωπή. Η Αθήνα εξάλλου ήταν μια πόλη μεγάλη και ήταν πιο εύκολο για πολλούς αν ήθελαν να «κρύψουν» το παρελθόν τους ή τις όποιες μνήμες τους, σε σχέση με το να το κάνουν αυτό στην επαρχία όπου οι κοινωνίες είναι πιο μικρές και δεν ενδείκνυνται για να «κρυφτούν». Επίσης εκείνη την περίοδο κάποιιοι που είχαν εμπλακεί με την εαμική αντίσταση άλλαξαν «στρατόπεδο», είτε από ανάγκη, είτε από επιλογή, ώστε να μπορέσουν να επιβιώσουν την περίοδο του Εμφυλίου. Επιπροσθέτως υπήρξαν αρκετοί της εαμικής αντίστασης όπου υπέστησαν εξορίες και φυλακίσεις. Φιμώθηκε κατά κάποιον τρόπο η «μνήμη» τους. Σε κάποιες των περιπτώσεων εξαιτίας της κατασυκοφάντησης τους από τις Αρχές, την λογοκρισία ή λόγω των απαγορεύσεων και περιορισμών που επέβαλλε η κομματική πειθαρχία. Η πραγματικότητα πολλών στους χώρους εγκλεισμού, δημιούργησε σε αυτούς έναν τρόπο να συγκροτήσουν την μνήμη τους, όπου οδήγησε σε πολλούς να μπουν στην διαδικασία να διαγράφουν στοιχειά από την μνήμη τους, μέσω επώδυνων διαδικασιών, ή να προσαρμόζουν πτυχές της μνήμης τους, ασχέτως αν δεν συμφωνούσαν, σύμφωνα με το επιβεβλημένο επίσημο κομματικό αφήγημα.⁹³

Όλο αυτό το πλαίσιο που είχε διαμορφωθεί θα υποστεί τα πρώτα του ρήγματα αφότου διασπάστηκε το ΚΚΕ, το 1968 δηλαδή, θα συνεχιστεί με το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία κατά το 1981, όπου τελικά θα καταρρεύσει μετά το 1989. Αυτό το έτος αποτελεί ορόσημο, σε πανευρωπαϊκό πλαίσιο σχετικά με την μνήμη του πολέμου σε σχέση με την δημόσια ιστορία. Ουσιαστικά οι αλλαγές που θα επέλθουν μετά την συνεργασία Αριστεράς και Δεξιάς αυτήν την χρόνια, θα έχουν να κάνουν με διαφορετικούς τρόπους διαχείρισης της μνήμης της δεκαετίας του 1940. Δημιουργήθηκαν νέες πολιτικές ταυτότητες, νέες ερμηνείες για το παρελθόν από αυτούς που συμμετείχαν στην εαμική αντίσταση. Προκλήθηκε αμφισβήτηση των επισήμων αφηγημάτων και δημιούργησε νέες πτυχές στο πως παρουσιάζεται η μνήμη αυτών στον δημόσιο χώρο. Ουσιαστικά την αρχή έκανε η Αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης το 1982, όπου δημιουργήθηκε ένα νέο αφήγημα.⁹⁴

---

⁹³Ο.π., σελ. 215-218.

⁹⁴Ο.π., σελ. 215-218.

Παρακάτω παρατίθεται όλο το «χρονικό» της Αναγνώρισης της Εθνικής Αντίστασης ώστε να κατανοήσουμε τόσο τις πολιτικές αλλαγές που προέκυψαν, όσο και στο πως διαμορφώνονται με την πάροδο των ετών οι «μνήμες» της εαμικής αντίστασης και Αριστεράς γενικότερα πως «νομιμοποιούνται» στον δημόσιο χώρο.⁹⁵

3.4 Ο δρόμος... για την Αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης

Αρχικά η Αντίσταση η οποία μνημόνευση της γινόταν, από τους κύκλους της Αριστεράς. Όπου και ο λόγος ύπαρξης της Αριστεράς συνδιαλεγόταν με την δράση της Αντίστασης κατά την Κατοχή και μετέπειτα Εμφύλιο πόλεμο. Από την ίδρυση της εφημερίδας *Αυγής* το 1951 και για κάθε χρόνο, μέχρι και το 1967, δημοσιευόταν επετειακά κείμενα. Πάντα τις ημέρες που ιδρύθηκε το ΕΑΜ, στις 27 Σεπτεμβρίου του 1941 και την αντίστοιχη ημέρα, στις 25 Νοεμβρίου του 1942, όπου ανατινάχθηκε η γέφυρα του Γοργοποτάμου. Αυτού του είδους επετειακά δημοσιεύματα αποτελούσαν κατά κάποιο τρόπο ανάγνωσης του «παρελθόν», της Αριστεράς. Ενώ οι αναφορές στην εαμική αντίσταση έδιναν την αίσθηση ότι πρόκειται για μια ενδοπαραταξιακή υπόθεση. Ταυτόχρονα είχαν άμεση επαφή και οι ψηφοφόροι με την παράταξη. Στις αρχές του 1960, το όποιο επετειακό πλαίσιο προϋπήρχε αλλάζει. Ο λόγος ήταν η αντιπαράθεση του Κέντρου με την Δεξιά. Στα πλαίσια αποδυνάμωσης της Δεξιάς, η Ένωση Κέντρου κατευθύνθηκε προς την Αριστερά ώστε να αποκτήσει έναν πιο σταθερό πολιτικό σύμμαχο. Αυτό αποτέλεσε τον κύριο λόγο όπου η Αριστερά «αφηγείται» τα γεγονότα της δεκαετίας του 1940 με διαφορετικό τρόπο.⁹⁶

Οπότε, όταν η Ένωση Κέντρου ανήλθε στην εξουσία, προσπάθησε να «θεσμοθετήσει» δυο επετείους. Μιας και δεν υπήρχε επέτειος για την Απελευθέρωση της Αθήνας, όπου έγινε το 1944, η πρώτη του προσπάθεια ήταν να επετευχθεί αυτό. Ο Γεώργιος Παπανδρέου κατά το έτος 1964, προσπάθησε να την θεσμοθετήσει κατά κάποιον τρόπο. Εφόσον η Αθήνα δεν γιόρταζε την Απελευθέρωση της στις 12 Οκτωβρίου του κάθε έτους,

---

⁹⁵Ο.π., σελ. 215-218.

⁹⁶ Ελένη Πασχαλούδη, «Η Εθνική Αντίσταση στον επετειακό χάρτη της μεταπολεμικής Ελλάδας», στο Σ. Δορδανάς, Β. Λάζου, κ.ά. (επιμ.), *Κατοχική βία 1939-1945. Η ελληνική και ευρωπαϊκή εμπειρία*, Αθήνα, 2016, σελ. 419-424.

πραγματοποιήθηκε εκείνη την χρονιά. Αλλά δεν ξανά έγινε ποτέ. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στην προσπάθεια που κατέβαλε ο Γεώργιος Παπανδρέου, πέρα από την προσωπική του προβολή, στο ότι αποσκοπούσε και ως «απάντηση» στο να καθιερωθεί και η επέτειος ίδρυσής του ΕΑΜ, ως επίσημη επέτειος από το κράτος, επέτειος ουσιαστικά προς την Εθνική Αντίσταση. Αυτό ήταν αίτημα της ΕΔΑ αλλά και της Αριστεράς γενικότερα. Η δεύτερη επέτειος που προσπάθησε να θεσμοθετήσει ο Παπανδρέου, η ανατίναξη της Γέφυρας του Γοργοποτάμου. Εορτάστηκε για πρώτη φορά με πρωτοβουλία της ΕΔΑ το 1962, αλλά το 1963 που επαναλήφθηκε, η ΕΔΑ δεν κατάφερε να μαζέψει αρκετό κόσμο. Ενώ το 1964 την διοργάνωση ανέλαβε η ίδια η κυβέρνηση, με όλες τις επισημότητες που της αντιστοιχούσαν. Παρόλα αυτά τις επόμενες ημέρες ο συγκεκριμένος εορτασμός και η Αντίσταση γενικότερα βρέθηκαν ως κεντρικά θέματα στην τότε δημόσια συζήτηση. Τόσο η ΕΡΕ όσο και η ΕΔΑ, στράφηκαν εναντίον της κυβέρνησης, λόγω των ευτράπελων που συνέβησαν στην εορτή. Ενώ η Δεξιά, η θέση της δηλαδή απέναντι στο γεγονός, ήταν, στο ότι η συγκεκριμένη κυβέρνηση δεν μπορεί να διατηρήσει την τάξη. Επιπροσθέτως η κυβέρνηση τότε, μετά από έρευνα σχετικά με το γεγονός, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για «ατύχημα» και όχι για εγκληματική ενέργεια.⁹⁷

Το γεγονός που έγινε δηλαδή, η έκρηξη μιας νάρκης στην εορτή του Γοργοποτάμου. Αλλά όπως και να είχε αυτό γεγονός σήμανε κατά κάποιο τρόπο και το τέλος αυτού του είδους εορτασμών. Γενικότερα ο Γεώργιος Παπανδρέου επί κυβερνήσεως του προσπάθησε να αναγνωρίσει την δράση του αντιστασιακού παρελθόντος, ώστε να επανακτήσει την αίγλη που είχε χάσει αυτή η μνήμη. Παρόλα αυτά, αυτού του είδους προσπάθειες επέφεραν πολλές συνέπειες στον πολιτικό κόσμο της εποχής.⁹⁸

Συνοπτικά σε ιδεολογικό επίπεδο κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1960, εκδηλώθηκαν διάφορες διαμάχες μεταξύ των πολιτικών παρατάξεων, με αφορμή τους εορτασμούς για την Αντίσταση, είτε για την Απελευθέρωση της Αθήνας, είτε για την εορτή του Γοργοποτάμου. Παρόλα αυτά οι διαμάχες περιορίστηκαν όταν δημιουργήθηκε η αντί-δεξιά που στόχος της ήταν να αποδυναμώσει την Δεξιά, ώστε να αλλάξει και το

---

⁹⁷Ο.π., σελ. 419-424.

⁹⁸Ο.π., σελ. 419-424.

ήδη φορτισμένο πολιτικό κλίμα. Όλες αυτές οι πολιτικές εξελίξεις, διακόπηκαν κατά την περίοδο της δικτατορίας των Συνταγματαρχών το 1967. Εκείνη την περίοδο οι εθνικόφρονες εκφράστηκαν με την πιο ακραία τους μορφή. Η συζήτηση ξανά για την Αντίσταση άνοιξε το 1974, όπου στα πλαίσια της Μεταπολίτευσής πλέον, το πολιτικό σκηνικό είχε αλλάξει ξανά. Το ΚΚΕ σε πρώτη φάση νομιμοποιήθηκε.⁹⁹

Παρατηρούνται προσπάθειες από το ΚΚΕ να προσπαθεί ουσιαστικά να επανεγγραφεί στην πολιτική ζωή. Μέσω της παρουσίας του να αποκτήσει θεσμικό ρόλο και να διεκδικήσει την «μνήμη» της εαμικής αντίστασης στο εθνικό αφήγημα. Από το 1974 και μετά και τα δυο ΚΚΕ, αυτού του είδους αναφορά στην χαμένη «μνήμη», αποτελούσε μια σταθερά ταυτότητα, πολιτική και ιδεολογική. Από το 1974 και μετά τα αιτήματα της Αριστεράς παρέμειναν τα ίδια. Αρχικά να αναγνωριστεί η Εθνική Αντίσταση επίσημα, να επιστρέψουν οι πολιτικοί πρόσφυγες και να υπάρξει εκδημοκρατισμός της πολιτικής ζωής. Η πρώτη αλλαγή και μερικώς υλοποίηση των αιτημάτων της Αριστεράς, ώστε να συμπεριληφθεί η Αντίσταση στο εθνικό αφήγημα και όλα τα παραπάνω, έστω ότι άρχισε ένα ξεκαθαρίζει όλο αυτό το τοπίο, έγινε το 1981 όπου στην κυβέρνηση ανήλθε το ΠΑΣΟΚ. Το ΠΑΣΟΚ είχε υποσχεθεί προεκλογικά ότι θα έδινε στην εαμική αντίσταση το όποιο θεσμοθετημένο πλαίσιο της αναλογούσε, την αναγνώριση της δηλαδή από το έθνος. Αυτό εξάλλου αποτελούσε ένα από τα χρόνια αιτήματα της Αριστεράς και όχι μόνο.¹⁰⁰

Σε πρώτη φάση μετά τις εκλογές ακριβώς, με πράξη του υπουργικού συμβουλίου, δημοσιεύτηκε στις 23 Νοεμβρίου του 1981¹⁰¹ στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*¹⁰² ότι

---

⁹⁹Ο.π., σελ. 419-424.

¹⁰⁰Ο.π., σελ. 419-424.

¹⁰¹Ο.π., σελ. 419-424.

¹⁰²Η Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας αποτελεί την επίσημη έκδοση της Πολιτείας στην οποία δημοσιεύονται όλοι οι νόμοι που ψηφίζονται από την Βουλή των Ελλήνων και υπογράφονται από τους αρμόδιους Υπουργούς και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Το πρώτο της φύλλο εκδόθηκε το 1833 και μέχρι το 1835 η Εφημερίδα εκδιδόταν σε δύο γλώσσες, την ελληνική και την γερμανική. Μέχρι και σήμερα, εκδίδεται από το Εθνικό Τυπογραφείο, όπου όλα τα τεύχη της διατίθενται διαδικτυακά δωρεάν προς το κοινό. Το Μοντέλο Βουλής των Ελλήνων έχει την δική του Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, στην οποία δημοσιεύονται όλοι οι Νόμοι του συνεδρίου, τα νομοσχέδια, δηλαδή, τα οποία υπερψηφίζονται στην Ολομέλεια της προσομοίωσης κατά την τελευταία μέρα των εργασιών της και υπογράφονται από τους αρμόδιους Υπουργούς και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας της. <https://mve.gr/government-gazette/>

καταργούνται όλες οι επετειακές εορτές του Εμφυλίου Πολέμου. Επιτρεπόταν μόνο οι τελετές θρησκευτικών μνημόσυνων, σε όλους τους θρησκευτικούς χώρους, δίχως όμως να έχουν την παρουσία τους στα σημεία αυτά οι Αρχές. Αυτό έγινε γιατί η κυβέρνηση εισηγήθηκε¹⁰³ στην Βουλή των Ελλήνων¹⁰⁴ και δεσμεύτηκε ταυτόχρονα να αποτελεί αυτή η απόφαση κάποιου είδους συμβολικής πράξης, όπου όλα θα συμφιλιώνονται μέσω της ομοψυχίας και λήθης. Έναν χρόνο αργότερα τον Αύγουστο του 1982, ψηφίζεται από την

---

¹⁰³ Ελένη Πασχαλούδη, «Η Εθνική Αντίσταση στον επετειακό χάρτη της μεταπολεμικής Ελλάδας», στο Σ. Δορδανάς, Β. Λάζου, κ.ά. (επιμ.), *Κατοχική βία 1939-1945. Η ελληνική και ευρωπαϊκή εμπειρία*, Ασίνη, Αθήνα, 2016, σελ. 424.

¹⁰⁴ Η Βουλή είναι ο κορυφαίος δημοκρατικός θεσμός, μέσω του οποίου αντιπροσωπεύεται ο λαός δια των βουλευτών. Η Ολομέλεια της Βουλής αποτελείται από το σύνολο των Βουλευτών, οι οποίοι εκλέγονται στις βουλευτικές εκλογές. Οι εκλογές διεξάγονται κάθε τέσσερα χρόνια, εκτός αν η Βουλή διαλυθεί νωρίτερα. Το χρονικό διάστημα μεταξύ δύο εκλογικών αναμετρήσεων αποτελεί μία «Βουλευτική Περίοδο». Οι Βουλευτικές Περίοδοι αριθμούνται σε συνεχή σειρά από το 1974 και με ελληνική αριθμηση. Σήμερα διανύουμε τη δέκατη πέμπτη (ΙΕ) Βουλευτική Περίοδο. Κατά τη διάρκεια της Βουλευτικής Περιόδου, η Βουλή συνέρχεται σε τακτικές Συνόδους (από το Σύνταγμα προβλέπεται και η σύγκληση της Βουλής σε έκτακτες και ειδικές Συνόδους). Η Ολομέλεια της Βουλής συνέρχεται σε τακτική Σύνοδο την πρώτη Δευτέρα του Οκτωβρίου κάθε έτους. Η διάρκεια της τακτικής Συνόδου δε μπορεί να είναι μικρότερη των πέντε μηνών. Σε τακτική Σύνοδο συγκαλείτε η Ολομέλεια της Βουλής μέσα σε τριάντα ημέρες από τη διεξαγωγή των βουλευτικών εκλογών. Η Ολομέλεια της Βουλής ασκεί κατεξοχήν τις αρμοδιότητες του νομοθετικού έργου και του κοινοβουλευτικού ελέγχου. Κατά τη διάρκεια της διακοπής των εργασιών της Βουλής, δηλαδή κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ δύο Συνόδων, μέρος του Νομοθετικού Έργου αλλά και του Κοινοβουλευτικού Ελέγχου ασκείται από τις συνθέσεις του Τμήματος Διακοπής των Εργασιών της Βουλής. Υπάρχουν τρεις διαδοχικές συνθέσεις του Τμήματος Διακοπής κάθε χρόνο κατά τη διάρκεια των θερινών διακοπών και κάθε μία αποτελείται από το 1/3 του όλου αριθμού των Βουλευτών. Στο Τμήμα Διακοπής των Εργασιών της Βουλής μετέχει το ένα τρίτο του όλου αριθμού των Βουλευτών. Η σύνθεσή του αλλάζει περιοδικά, με τρόπο που να εξασφαλίζει την ισόχρονη, κατά το δυνατό, συμμετοχή σε αυτό όλων των Βουλευτών. Η Ολομέλεια της Βουλής αποφασίζει με την απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων μελών της, η οποία δεν μπορεί να είναι μικρότερη από το 1/4 του όλου αριθμού των Βουλευτών (75 βουλευτές). Οι περιπτώσεις που απαιτούν ειδική πλειοψηφία αναφέρονται στο Σύνταγμα και τον Κανονισμό της Βουλής. Η νομοθετική λειτουργία, δηλαδή η ψήφιση των νομοσχεδίων και των προτάσεων νόμου και ο κοινοβουλευτικός έλεγχος προς την Κυβέρνηση, αποτελούν τον πυρήνα του κοινοβουλευτικού έργου. Τη νομοθετική πρωτοβουλία έχει είτε η Κυβέρνηση, δηλαδή ένας ή περισσότεροι Υπουργοί της, είτε οι Βουλευτές, ατομικά ή συλλογικά. Οι Υπουργοί καταθέτουν στη Βουλή τα νομοσχέδια (ή σχέδια νόμου), τροπολογίες και προσθήκες. Αντίστοιχα, οι Βουλευτές καταθέτουν στη Βουλή προτάσεις νόμων, τροπολογίες και προσθήκες, υπό τις προϋποθέσεις που ορίζει το Σύνταγμα για την υποβολή τους. <https://www.hellenicparliament.gr/demobte/vouli.html>

Βουλή ο νόμος για την Αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης 1941-1944. Στον συγκεκριμένο νόμο τονιζόταν ότι αυτό έγινε για να αποδοθεί η έμπρακτη και ωφελούμενη από το έθνος τιμή προς τους πολεμιστές, τους αγωνιστές, τους νεκρούς και γενικότερα σε όλα τα θύματα που υπήρξαν στον ιερό Εθνικό Αγώνα. Καθιερώθηκε επίσης Πανελλαδικός εορτασμός προς τιμή της Εθνικής Αντίστασης η επέτειος της μάχης του Γοργοποτάμου. Τέλος με την πράξη αυτή η εαμική αντίσταση αναγνωρίστηκε ως εθνική, υλικά και ηθικά οι αγωνιστές αποκατέστησαν την μνήμη τους, καταδικάστηκε ο Εμφύλιος Πόλεμος ως ανθρωποσφαγή και η Αριστερά είδε επιτέλους το ιστορικό της παρελθόν να αναγνωρίζεται επίσημα. Όπου ταυτόχρονα εγγράφηκε και επίσημα στην μνήμη όλων, η μνήμη της Εθνικής Αντίστασης.¹⁰⁵

Συμπεράσματα τρίτης ενότητας

Αρχικά περιγράφηκε μέσω του ιστορικού πλαισίου το πώς προέκυψε ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Στην συνέχεια περιγράφηκε το πώς διαχειρίστηκε η κεντρική εξουσία, οι νικητές δηλαδή, την συλλογική μνήμη. Επίσης πώς διαμορφώθηκε και καθορίστηκε η μνήμη της εαμικής αντίστασης, άλλα και το πώς αναγνωρίστηκε εντέλει η Εθνική Αντίσταση. Δίνονται κάποιες πληροφορίες και κατά την διάρκεια του Εμφυλίου, αλλά και μετά την λήξη του. Έλαβαν χώρα μια σειρά κοινωνικό- πολιτικών και ιδεολογικών γεγονότων, όπου μέσω αυτών προσπαθήσαμε χρονολογικά να αποτυπώσουμε την «μνήμη» που δημιουργήθηκε είτε από την πλευρά των χαμένων, είτε από την πλευρά των νικητών. Το αποτέλεσμα αυτής της σύγκρισης είναι αποκαρδιωτικό μιας και μέσα σε όλο αυτό συμμετείχαν άνθρωποι. Ως προς τις μνήμες που διαμορφώθηκαν το μόνο σίγουρο είναι ότι από καμία πλευρά κανείς δεν μπορεί να είναι νικητής, μιας και η ιστορία μας έδειξε ότι όταν προσπαθούν όλοι κάτι μαζί, όπως η απελευθέρωση μιας χώρας, οι μεταξύ τους προστριβές μετέπειτα την λήξη όποιας Κατοχής, μόνο κακές επιπτώσεις επιφέρει στο σύνολό. Το τραύμα που προκύπτει είναι ανυπολόγιστο και τίποτα δεν μπορεί να μετουσιώσει, το μόνο που μπορούμε να κάνουμε

---

¹⁰⁵Ελένη Πασχαλούδη, «Η Εθνική Αντίσταση στον επετειακό χάρτη της μεταπολεμικής Ελλάδας», στο Σ. Δορδανάς, Β. Λάζου, κ.ά. (επιμ.), *Κατοχική βία 1939-1945. Η ελληνική και ευρωπαϊκή εμπειρία*, Αθήνα, Αθήνα, 2016, σελ. 419-424.

είναι να το αναφέρουμε ώστε να προσέχουμε στο μέλλον τι είδους καταστροφές μπορούν να επιφέρουν τέτοιου είδους πρακτικές σε μια κοινωνία που ζει και πορεύεται από τις όποιες «μνήμες» της.

Γενικό συμπέρασμα εργασίας

Η παρούσα εργασία χωρίστηκε σε τρεις ενότητες, όπου στην κάθε ενότητα υπάρχει και ιστορικό πλαίσιο. Διαμορφώθηκε έτσι ώστε να αποτελεί κάποιου είδους χρονολόγιο σχετικά με το πώς λάβανε χώρα τα γεγονότα. Δηλαδή πρώτα εισήχθη η Ελλάδα στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο με τους τρόπους που περιγράφονται κατά την Εισαγωγή, μετά ακολούθησε η Κατοχή της Αθήνας από τους Γερμανούς, μέσα στην Κατοχή δημιουργήθηκε η Αντίσταση σε μια πόλη όπως αυτή της Αθήνας, της πρωτεύουσας του ελληνικού έθνους, όπου μετά την δημιουργία αυτής, η Αντίσταση της Αθήνας αποτέλεσε ορατός ώστε να διαμορφωθεί η Αντίσταση και στην υπόλοιπη Ελλάδα κατά την γερμανό-ιταλική και βουλγαρική κατοχή της δεκαετίας του 1940. Ακουλούθησε χρονολογικά ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος ενώ μετά την λήξη αυτού, η παρούσα εργασία σταματά να κάνει αναφορές σχετικά με την μνήμη που διαμορφώθηκε στον δημόσιο χώρο με την Αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης το 1982.

Βάσει της περιορισμένης βιβλιογραφίας που υπάρχει για το θέμα υπήρξαν πολλές δυσκολίες. Προσπαθήσαμε μέσω παραδειγμάτων ή προτάσεων να κάνουμε κάποιου είδους αναφορές με το πώς «παρουσιάζεται» ή συζητιέται στον δημόσιο λόγο η κάθε ιστορική εποχή στην Ελλάδα. Στα πλαίσια του προγράμματος της Δημόσιας Ιστορίας που δημιουργήθηκε η παρούσα εργασία, αντλήσαμε και παρουσιάσαμε διάφορα πεδία αυτής. Βάσει της περιορισμένης βιβλιογραφίας όπως προαναφέραμε, οι εικόνες που υπάρχουν στα παραρτήματα από ιστορικά κτίρια, κάποιες βιβλιογραφικές πηγές που βασίζονται στην προφορική ιστορία, το πώς προβάλλει ο Τύπος σήμερα αυτήν την περίοδο μέσω site στο διαδίκτυο κ.α. Προσπαθήσαμε να δημιουργήσουμε μια αρχή και ένα τέλος σχετικά με την μνήμη της Κατοχικής Αθήνας στον δημόσιο χώρο. Το πώς «διακρίνεται» και υπάρχει σήμερα αυτού του είδους μνήμη στην πόλη. Δηλαδή για παράδειγμα, παρουσιάζοντας την σημερινή εικόνα του κτιρίου Πάλλη το άλλοτε ποτέ κτίριο όπου εκεί το 1944 ο Παπανδρέου εκφώνησε τον λόγο της Απελευθέρωσης της Αθήνας, θέλαμε να τονίσουμε το πώς η κεντρική εξουσία παρουσιάζει σήμερα αυτού του είδους μνήμη στο παρόν. Το μόνο ψήγμα «μνήμης» στο συγκεκριμένο κτίριο που να ομολογεί το ιστορικό του παρελθόν είναι μια πλακέτα που έχει βάλει εκεί το ελληνικό δημόσιο που αναφέρει ότι κάποτε εδώ ειπώθηκε ο λόγος της Απελευθέρωσης της πόλης. Σήμερα η χρήση αυτού του κτιρίου έχει εμπορική χρήση καθώς είναι πολυκατάστημα. Επομένως παρατηρούμε το

πώς διαχειρίζεται η κεντρική εξουσία στο επίσημο αφήγημα της ιστορικά γεγονότα. Το παρελθόν μπορεί να αποτελεί κάτι μακρινό αλλά στον δημόσιο χώρο πιστεύουμε ότι όλα έχουν θέση και χώρο ως προς την διαμόρφωση συνειδήσεων. Δόθηκε χαρακτηριστικά και μια πρόταση γιατί δεν έγινε μουσείο το συγκεκριμένο κτίριο.

Σε γενικότερο πλαίσιο προσπαθήσαμε να παρουσιάσουμε το ποιες μνήμες αποσιωπούνται, το γιατί, τι αντίκτυπο έχει στον μέσω πολίτη- άνθρωπο το όποιο εθνικό αφήγημα, το πώς διαμορφώνει συνειδήσεις και ταυτότητες δηλαδή και το τι συμπεράνουμε από όλο στο τέλος ως άτομα τα οποία εντασσόμαστε σε συλλογικότητες. Πως οι πολιτισμικοί μηχανισμοί διαμορφώνουν μνήμες και το πώς τις διαχειρίζεται ο κάθε άνθρωπος ξεχωριστά, τι ξέρει πραγματικά, τι βλέπει, τι αγνοεί, τι βαρύτητα δίνει. Δημιουργείται η ανάγκη να μάθουμε ή έστω να προσπαθήσουμε να αναζητήσουμε την αρχή της κάθε συγκυρίας ή γεγονότος; Υπάρχει λόγος; Τι πρέπει να θυμόμαστε; Γιατί θυμούνται άλλοι για εμάς; Δημιουργήθηκαν πάρα πολλά ερωτήματα σχετικά με αυτού του είδους συγκρότησης μνήμης, της Κατοχικής Αθήνας δηλαδή, όπου ελπίζουμε αυτή η εργασία με αντίστοιχο ή διαφορετικό τρόπο προσέγγισης να «εμπνεύσει» και άλλους συναδέλφους, με πιο ενδελεχή ερευνά να διαλευκάνει αυτού του είδους ψήγματα μνήμης που απέμειναν πλέον στην πόλη, μιας και η κοινωνία μας δίνει βάσει σε άλλου είδους πρακτικές. Δηλαδή, στον δημόσιο χώρο οι όποιες αμφισημίες οι παραφωνίες υπάρχουν, αν δεν είναι ξεκάθαρο το νόημα εξαρχής περί τίνος πρόκειται, περισσότερο συσκοτίζει το νόημα παρά διαλευκάνει την όποια «μνήμη» υπήρχε, υπάρχει η θα δημιουργηθεί σε αυτόν. Ο στόχος της εργασίας να περιγραφούν διάφορα ψήγματα αυτής της περιόδου εν μέρει επιτευχθεί, αλλά ελπίζουμε στο μέλλον να υπάρξουν και αντίστοιχες εργασίες. Η εργασία στο μεγαλύτερο μέρος της επικεντρώνεται στην Αντίσταση, στην μνήμη και διαχείριση αυτής στον δημόσιο χώρο και λόγο. Ο άνθρωπος πρωταγωνιστεί, εξάλλου ο ίδιος πάντα διαμορφώνει ή οδηγεί καταστάσεις σε οποιαδήποτε πορεία, θετική ή αρνητική, εξάλλου πολλά πράγματα έχουν να κάνουν με την ηθική του καθενός το τι θεωρεί καλό ή κακό. Το ίδιο συμβαίνει και με την μνήμη, όταν συμπεριλαμβανόμαστε υπό την αιγίδα του εκάστοτε έθνους, μαθαίνουμε ότι χρειάζεται κατά τους άλλους να μάθουμε. Απλά υπάρχουν πολλές πλευρές όπου η διαχείριση της όποιας μνήμης δεν θα έπρεπε να καθορίζεται από κάποιον. Σχετικά με την Εθνική Αντίσταση μπορεί μεν να αναγνωρίστηκε από το ελληνικό έθνος, αλλά ουδέποτε έπαψε να απασχολεί μέχρι και σήμερα τους συμπολίτες μας αυτού του είδους μνήμη, διότι εμπεριέχει ένα βαθύ και δύσκολο ώστε να κατανοηθεί ιδεολογικό υπόβαθρο. Το οποίο διαμελίστηκε και

κατακερματίστηκε με την πάροδο του χρόνου, κατά την γνώμη μας όσο περισσότερες εργασίες ή έρευνες γίνουν κατά αυτήν την περίοδο , τόσο περισσότερο θα διαλευκάνουν κάποιου είδους συγκεκριμένες και παρωχημένες αντιλήψεις που δημιουργήθηκαν. Μπορεί να είναι η μια πλευρά αλλά είναι και η άλλη , αντικειμενικότητα ουδέποτε θα υπάρξει , αλλά με την ύπαρξη όλο και περισσότερων γνωμών , το αποτέλεσμα μόνο θετικό μπορεί να είναι. Προσπαθήσαμε με ότι μέσο διαθέταμε να παρουσιάσουμε αυτού του είδους μνήμη, ελπίζουμε να επιλέξαμε τον σωστό τρόπο.

Βιβλιογραφία

Kenneth E.,F.,&Maoz A., «Toward a geography of memory: Geographical dimensions of public memory and commemoration», *Journal of Political and Military Sociology*, 2007.

AbramsL., *Θεωρία Προφορικής Ιστορίας*, Πλέθρον, Αθήνα, 2014.

Αλβανός Ρ., Η Επέτειος της 25^{ης} Μαρτίου και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, στο Χάρης Αθανασιάδης, Πολυμέρης Βόγλης, *Εθνικές Επέτειοί, Μορφές διαχείρισης της μνήμης και της ιστορίας*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2023

Αντωνόπουλος Θ.,LIFO, Η Αθήνα στα χρόνια της κατοχής : Μια τετραετία πρωτοφανών κακουχιών αλλά και αγωνιστικής έξαρσης, (28 Οκτωβρίου 2018).

Ανακτήθηκε από :

<https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/i-athina-sta-hronia-tis-katohis-mia-tetraetia-protofanon-kakoyhion-alla-kai?amp>

Ημερομηνία τελευταίας ανάγνωσης : 12/06/2024

BurkeP., *Αυτοψία, Οι χρήσεις των εικόνων ως ιστορικών μαρτυριών*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2003.

Αθανασιάδης Χ., *Τα αποσυρθέντα βιβλία, Έθνος και σχολική Ιστορία στην Ελλάδα. 1858-2008*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015.

Θάνος Μ. Βερεμής, *Μικρή Πολιτική Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2023.

Βόγλης Π., *Η Ελληνική Κοινωνία στην Κατοχή 1941-1944*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2010.

Βόγλης Π., Μνήμη και μνήμες, στο *Τα Ιστορικά*, Τεύχος 47, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Μουσείο Μπενάκη, Δεκέμβριος 2007.

Δημητρόπουλος Δ., Ολυμπίτουε., Αρχείο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ, Συλλογή Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, Κατάλογοι και Ευρετήρια, στο *Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς 35*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 2020.

Εξερχζόγλου Χ., *Η Δημόσια Ιστορία. Μια εισαγωγή*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2020.

Ζαραβέλα Τ., Ποια 11 πράγματα δεν είχατε προσέξει στο κέντρο της Αθήνας, Αυτοδιοίκηση, (05 Δεκεμβρίου 2017)

Ανακτήθηκε από:

<https://www.aftodioikisi.gr/koinonia/pia-11-pragmata-den-ichate-prosexi-sto-kentro-tis-athinas/>

Ημερομηνία τελευταίας ανάγνωσης : 15/06/2024

Κουλούρη Χ., «Γιορτάζοντας το έθνος: εθνικές επέτειοι στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα», στο *Αθέατες όψεις της ιστορίας. Κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιανουλόπουλο*, Ασίνη, Αθήνα, 2012.

Λιάκος Α., *Πως το παρελθόν γίνεται ιστορία;*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα, 2007.

Λιάκος Α., *Ο Ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, Πόλις, Αθήνα, 2019.

Καραμανωλάκης Β., «Υπάρχουν σελίδες της Ιστορίας που δεν θέλει κανείς να της διαβάσει». Οι φάκελοι, το ανεπιθύμητο παρελθόν και οι ιστορικοί' στο *Η Ελλάδα της νεωτερικότητας. Κοινωνικές κρίσεις και ιδεολογικά διλήμματα (19ος-20ός αιώνας)*, Τιμητικός τόμος για τη Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, Αθήνα, Παπαζήση, 2014.

Μαμουλάκη Ε., «Η διαχείριση της μνήμης και η πόλη. Το παράδειγμα της Βαρκελώνης», στο Σταύρος Σταυρίδης (επιμ.), *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006.

Μαμουλάκη Ε., “Η χωρική μνήμη/λήθη ως προϋπόθεση δημοκρατίας: αναφορά στην κρίσιμη δεκαετία του 1940”, στο Αμαλία Κωτσάκη (επιμ.) *Πόλη – Δημοκρατία – Αρχιτεκτονική* Πρακτικά Ημερίδας, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, 2020.

Μαργαρίτης Γ., Η Καθημερινή - Επτά Ημέρες, Αφιέρωμα : Η Αθήνα της Κατοχής, (25 Σεπτεμβρίου 1999)

Ανακτήθηκε από:

<https://blogs.sch.gr/zoot/files/2014/10/%CE%97-%CE%91%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%9A%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%87%CE%AE%CF%82-7-%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%A1%CE%95%CE%A3.pdf>

Ημερομηνία τελευταίας ανάγνωσης : 10/06/2024

Μπανβεντίστε Ρ., Πρόλογος στο HalbwegsMaurice, *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*, μτφρ. Ελευθερία Ζέη, Αθήνα, Νεφέλη, 2013.

Παπαδόπουλος Δ., “Η «άλλη» κληρονομιά: μνήμη, υλικότητα και η τοπογραφία του εμφυλίου στην Πρέσπα”, στο Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν και άλλοι (επιμ.) *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008.

Πασχαλούδη Ε., «Η Εθνική Αντίσταση στον επετειακό χάρτη της μεταπολεμικής Ελλάδας», στο Σ. Δορδανάς, Β. Λάζου, κ.ά. (επιμ.), *Κατοχική βία 1939-1945. Η ελληνική και ευρωπαϊκή εμπειρία*, Ασίνη, Αθήνα, 2016.

Περιφέρεια Αττικής, Μέγαρο Πάλλη,

Ανακτήθηκε από:

<https://athensattica.com/el/ti-na-deite/architektoniki/megaropalli/>.

Ημερομηνία τελευταίας ανάγνωσης : 15/06/2024

Ρενάν Ε., *Τι είναι έθνος;*, *Διάλεξη στη Σορβόνη*, 11 Μαρτίου 1882, σελ. 6.

Ανακτήθηκε από: <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/nation.pdf>

Ημερομηνία τελευταίας ανάγνωσης : 09/06/2024

Ροββά Κ., ΤΑ ΝΕΑ, SOS για το κτίριο όπου ιδρύθηκε η ΕΠΟΝ, (21 Ιανουαρίου 2021)

Ανακτήθηκε από:

<https://www.tanea.gr/print/2021/01/21/greece/sos-gia-to-ktirio-opou-idrythike-lfi-epon/>

Ημερομηνία τελευταίας ανάγνωσης : 17/06/2024

Ροββά Κ., ΙΝ, Η Ιστορία του κτιρίου που ιδρύθηκε η ΕΠΟΝ και τώρα κινδυνεύει με κατάρρευση, (22 Ιανουαρίου 2021)

Ανακτήθηκε από:

https://www.in.gr/2021/01/22/stories/istoria-tou-ktiriou-pou-idrythike-epon-kai-tora-kindynevei-katarreysi/#google_vignette

Ημερομηνία τελευταίας ανάγνωσης : 17/06/2024

Λουκάς Τ., “Χωρικές πολιτικές της μνήμης και της λήθης στη ‘μετασοσιαλιστική’ πόλη”. Η περίπτωση των Τυράνων, στο (επιμ.) Πέτρος Φωκαΐδης -Αλεξάνδρα Χρονάκη , *Θέσεις της μνήμης*, νήσος, Αθήνα, 2016.

Φλιτούρης Λ., Γιατί δεν γιορτάζουμε το τέλος του πολέμου, Η 8^η/9^η Μαΐου 1945 ως μια άγνωστη επέτειος, στο Χάρης Αθανασιάδης, Πολυμέρης Βόγλης, *Εθνικές Επέτειοί, Μορφές διαχείρισης της μνήμης και της ιστορίας*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2023.

Χαμηλάκης Γ., *Το έθνος και τα ερείπιά του. Αρχαιολογία, αρχαιότητα και εθνικό φαντασιακό στην Ελλάδα*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2012.

Χαραλαμπίδης Μ., *Η Εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2018.

Χαραλαμπίδης Μ., “Η μνήμη της εαμικής Αντίστασης στην Αθήνα. Το πολιτικό πλαίσιο καθορισμού της μνήμης”, στο επιμ. Κατερίνα Γαρδίκια – Άννα Μαρία Δρουμπούκη – Βαγγελής Καραμανωλάκης – Κώστας Ράπτης, *Η Μακρά Σκιά της Δεκαετίας του ‘40. Πόλεμος – Κατοχή – Αντίσταση – Εμφύλιος*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015.

Χιονίδου Β., *Η Κατοχική πείνα, μέσα από προφορικές μαρτυρίες , η περίπτωση της Χίου της Σύρου και της Μυκόνου*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2020.

Παράρτημα Α: «Φωτογραφίες εποχής»

Φωτογραφία από την ημέρα της Απελευθέρωσης της Αθήνας, στις 12 Οκτωβρίου του 1944

Ανακτήθηκε από: <https://www.thetoc.gr/koinwnia/best-of-internet/12-oktobriou-1944-san-simera-i-istoriki-apeleutherosi-tis-athinas-apo-tous-germanous-meta-apo-1264-meres/>

Φωτογραφία της δεκαετίας του 1960, απεικονίζει το Μέγαρο Πάλλη (στο κέντρο), το κτίριο όπου ο Γεώργιος Παπανδρέου στις 12 Οκτωβρίου του 1944, εκφώνησε τον λόγο της Απελευθέρωσης.

Ανακτήθηκε από: <https://www.tovima.gr/2008/11/25/finance/to-prwto-public-tis-athinas-sto-syntagma/>

Το Μέγαρο Πάλλη σήμερα

Ανακτήθηκε από: <https://inin.gr/retrospektiva-i-plateia-syntagmatos-sto-perasma-tou-chronou-istorika-ktiria-polyteli-xenodocheia/>

Τοσπίτι της οδού Δουκίσσης Πλακεντίας 3, όπου στις 23 Φλεβάρη 1943 ιδρύθηκε η ΕΠΟΝ

Ανακτήθηκε από: <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=4425683>

Το κτίριο όπου ιδρύθηκε η ΕΠΟΝ σήμερα

Ανακτήθηκε από: <https://www.902.gr/eidisi/politiki/251508/na-syntirithei-kai-na-episkevastei-spiti-tis-epon>

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.